

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Економіко-правовий факультет

Кафедра цивільно-правових дисциплін

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Геноцид як міжнародний злочин за міжнародним кримінальним правом»

«Genocide as an international crime under international criminal law»

Виконала: здобувачка денної форми навчання

спеціальності 081 Право

Освітня програма Право

Савченко Олена

Керівник: к.ю.н., доц. Нігреєва О. О.

Рецензент: к.ю.н., доц. Барський В.Р.

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри
№ ____ від ____ . ____ . 2024 р.

В. о. завідувача кафедри
_____
(підпис) Віктор МАСІН
(прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № ____ :
протокол № ____ від ____ . ____ . 2024 р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою / шкалою
ECTS / бали)
Голова ЕК
_____
(підпис) Олена МИКОЛЕНКО
(прізвище, ім'я)

Одеса 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕНОЦИДУ.....	9
1.1. Поняття геноциду та основні характерні ознаки за міжнародним правом.....	9
1.2. Еволюція концепції геноциду.....	15
1.3. Геноцид як серйозне порушення державами норм <i>jus cogens</i>	20
Висновки до Розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. ГЕНОЦИД ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН.....	31
2.1. Загальна характеристика геноциду як злочину за міжнародним кримінальним правом.....	31
2.2. Контекстуальні елементи геноциду як злочину за міжнародним кримінальним правом.....	36
2.3. Відповідальність фізичних осіб за злочин геноциду за міжнародним кримінальним правом.....	41
Висновки до Розділу 2.....	51
РОЗДІЛ 3. ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ ЗА МІЖНАРОДНИМ ТА НАЦІОНАЛЬНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ.....	53
3.1. Ратифікація Римського статуту Україною: проблемні аспекти.....	53
3.2. Порівняльний аналіз визначення та основних ознак геноциду за Кримінальним кодексом України та Римським статутом.....	59

3.3. Пропозиції щодо міжнародного співробітництва у сфері боротьби та запобігання злочину геноцид.....	68
Висновки до Розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

ВСТУП

Актуальність теми. Геноцид – це один із найтяжчих міжнародних злочинів, який порушує права людини та основоположні принципи міжнародного права. Цей злочин є настільки шкідливим та суспільно небезпечним за своїми масштабами, що це робить його міжнародним злочином. Він залишає не лише довготривалий відбиток у суспільства, а ще й економічні, політичні та соціальні наслідки, які, частіше всього, виходять за межі території, на якій був скоєний міжнародний злочин.

Вивчаючи геноцид як міжнародного злочину за міжнародним кримінальним правом, важливо зазначити, що саме Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього заклала основу сучасного міжнародного кримінального права та правосуддя у цьому аспекті. Окрім того, вона нерозривно пов'язана з Римським статутом Міжнародного кримінального суду, що дає підстави чіткого розмежування геноциду як міжнародного злочину від загально кримінальних злочинів, передбачених національним законодавством.

Ключовим елементом є те, що визнання геноциду як міжнародного злочину, дозволило розширити межі юрисдикції, і визнання того, що покарання за даний злочин не можна залишити, виключно, на національному рівні держав.

Однак, незважаючи на імперативний характер заборони вчиняти геноцид (норми *jus cogens*), і загальне визнання необхідності запобігання та припинення цього злочину, на жаль, як показують події з початку 24 лютого 2022 року, коли відбулося широкомасштабне вторгнення РФ на територію України, українці та міжнародне співтовариство стали свідками жахливих актів геноциду, які вимагають термінових заходів для захисту прав людини,

припиненню суспільно небезпечних діянь, а також винайдення стратегії для запобігання в майбутньому повторення даного міжнародного злочину.

А отже, дослідження проблеми геноциду як міжнародного злочину за міжнародним кримінальним правом є ключовим для забезпечення прав людини, соціальної справедливості та глобальної безпеки.

Науково-теоретичною основою роботи стали праці вчених, які зробили значний внесок у розвиток міжнародного права, у аспекті дослідження геноциду як міжнародного кримінального злочину: Chalk F., Fein H., Garsymiv O., Kuper L., Lemkin R., Marko S., McLoughlin S., Ryashko O., Schabas W., Scott J., Wet E., Whitaker B., Wright Q., Аносова Ю.В., Антонович М.М., Афанасенко С.І., Базов О.В., Білоус Ю., Зайченко О.Ю., Зелінська Н.А., Івчук Ю.Ю., Катеринчук К., Коруц У., Мануїлова К.В., Овчаренко А. С., Строкова І.,Теліпко В. Е., Хаустова М. та інші.

Таким чином, можемо констатувати, що актуальність дослідження зумовлена новизною теми, її значенням для подальшого розвитку не лише на науковому рівні проблематики геноциду як міжнародного злочину за міжнародним кримінальним правом, а й впровадженням та удосконаленням сучасних механізмів, засобів та методів реагування на даний злочин, враховуючи страшні та жахливі події, які відбуваються в Україні з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави, а також метою зосередити увагу міжнародного співтовариства на запобіганні цьому серйозного злочину. Зокрема, дослідження може стимулювати соціальні і політичні зміни, сприяючи боротьбі з масштабною дискримінацією та насильством.

Мета й задачі дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні сучасного стану правового регулювання притягнення до відповідальності за вчинення геноциду як злочину за міжнародним кримінальним правом, а

також наданні пропозицій щодо покращення його правової кваліфікації у міжнародному та національному судочинстві та налагодженні співробітництва щодо боротьби із цим злочином.

Відповідно до мети дослідження ставляться такі задачі:

- визначити поняття геноциду та основні характерні ознаки за міжнародним правом;
- розкрити еволюцію концепції геноциду;
- охарактеризувати геноцид як серйозне порушення державами норм *jus cogens*;
- дослідити загальну характеристику геноциду як злочину за міжнародним кримінальним правом;
- проаналізувати контекстуальні елементи геноциду як злочину за міжнародним кримінальним правом;
- визначити відповідальність фізичних осіб за злочин геноциду за міжнародним кримінальним правом;
- розкрити проблемні аспекти ратифікації Римського статуту Україною;
- здійснити порівняльний аналіз визначень та основних ознак геноциду за Кримінальним кодексом України та Римським статутом та зробити висновок щодо необхідності внесення змін до ККУ у цьому аспекті;
- зробити пропозиції щодо покращення міжнародного співробітництва у сфері боротьби та запобігання злочину геноцид.

Об'єктом дослідження будуть виступати суспільні відносини, що виникають, розвиваються та припиняються у зв'язку з вчиненням геноциду як міжнародного злочину.

Предметом дослідження є геноцид як міжнародний злочин за міжнародним кримінальним правом.

Методи дослідження. Методологічну основу магістерського дослідження становлять методи і прийоми наукового пізнання як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні. У роботі використовувалися такі методи дослідження, як: теоретичний (аналіз і синтез) метод, порівняльно-правовий метод, конкретно-історичний метод, формально-логічний метод, системно-структурний метод. Порівняльно-правовий метод відіграв важливу роль при здійсненні порівняльної характеристики положень кримінального національного законодавства та Римського статуту (Розділ 3, підрозділ 3.2.). Конкретно-історичний метод допоміг у розкритті питання еволюції концепції геноциду, дослідити історичний аспект притягнення до міжнародної відповідальності держав за злочин геноциду, розкрити проблему ратифікації Римського статуту, зокрема, хронологію подій (Розділ 1, підрозділи 1.1, 1.2.; Розділ 2, підрозділ 2.3.; Розділ 3, підрозділ 3.1.). Формально-логічний метод використовувався при дослідженні загального визначення поняття та характерних ознак геноциду як міжнародного злочину за міжнародним кримінальним правом (Розділ 1, підрозділ 1.1., Розділ 2, підрозділ 2.1.). За допомогою системно-структурного методу було розкрито геноцид як міжнародний злочин за міжнародним кримінальним правом, що є складною, багаторівневою та багатофункціональною системою, що дозволило обґрунтувати пропозиції покращення міжнародного співробітництва (Розділ 3, підрозділ 3.3.)

Наукова новизна одержаних результатів полягає у структуризації та систематизації геноциду як міжнародного злочину за міжнародним кримінальним правом, за результатами якого сформульовано ряд наукових положень і висновків.

Апробація результатів роботи. Окремі положення дослідження були апробовані завдяки доповіді авторки на міжнародній науково-практичній

конференції «Двадцять треті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18 жовтня 2024 р.), яка була опублікована у збірнику матеріалів конференції під назвою «Проблемні питання кваліфікації геноциду як міжнародного злочину».

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕНОЦИДУ

1.1. Поняття геноциду та основні характерні ознаки за міжнародним правом

Першочерговим та фундаментальним етапом дослідження нашої теми виступає аналіз визначення поняття та основних характерних ознак геноциду за міжнародним правом.

Необхідно зазначити, що вивчення та аналіз трактування поняття «геноцид» є невід'ємною частиною структурного, належного, повного та всебічного розкриття нашої проблематики, а також вирішення колізій, які виникають не тільки на науковому рівні, а й на практичному.

Враховуючи вищевикладене, слід вказати, що майже всі науковці, трактуючи термін «геноцид», беруть за основу ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (далі – Конвенція про геноцид), яка містить точне, повне та виключне визначення даного поняття, а також є ключовим конвенційним джерелом у сфері розуміння запобігання та боротьби з геноцидом.

Так, відповідно до ст. 2 Конвенції про геноцид: «під геноцидом розуміється будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи» [1, ст. 2].

Крім того, наступним міжнародним актом, який містить тлумачення поняття «геноцид», виступає Римський статут Міжнародного кримінального суду, який закріплює в ст. 6 тотожне розуміння цього терміну (далі – РС МКС) [3, ст. 6].

Варто констатувати, що окрім чітких нормативно-закріплених дефініцій поняття «геноцид», вчені також присвячують свої дослідження тлумаченню цього поняття, через виокремлення його характерних ознак. Тому, на нашу думку, слід проаналізувати та дослідити погляди різних науковців.

Термін «геноцид» вперше був винайдений та запропонований видатним юристом Рафаелем Лемкіним у 1944 році. Дане поняття є гібридом між грецьким коренем *genos* (сім'я, плем'я або раса) і латинським суфіксом *cide* (вбивство), але його точне значення та переклад на інші мови залишаються суперечливими. У своєму новаторському дослідженні, Лемкін наголошує, що геноцид – це скоординовані та організовані дії, які спрямовані на знищення національних груп, включаючи їхні права, здоров'я, гідність, політичні та соціальні інститути, культуру, мову, національну ідентичність, релігію та економічні основи існування [53, с. 244-245].

Його дослідження було розробкою ідей, які він вперше запропонував у 1933 році у своїй промові на п'ятій Міжнародній конференції з уніфікації кримінального права (1933), яка стверджувала, що напади на расові, релігійні та етнічні групи слід вважати міжнародними злочинами. Маючи важливе значення для судового переслідування нацистів, це допомогло створити основу для всіх подальших зусиль щодо покарання злочинів проти людства.

Саме внесок Лемкіна став великим поштовхом до розробки Конвенції про геноцид 1948 року, однак формулювання даного терміну потребувало більш юридичного підходу. У зв'язку з тим, що юридичні визначення, як

правило, є вузькими, вкорінені в конкретних історичних контекстах та їх важко змінити. Закон вимагає однозначних категорій, а також чітких і переконливих доказів для винесення вироку про винуватість чи невинуватість.

Також, важливо акцентувати на тому, що сучасні науковці та юристи-міжнародники впроваджують свої пропозиції щодо визначення цього поняття на науковому рівні, беручи до уваги детальний аналіз Конвенції про геноцид.

Зокрема, Купер Л. стверджує, що термін «геноцид», закріплений в Конвенції про геноцид, з однієї сторони, є достатнім та прийнятним для застосування, проте, з іншої сторони, обмеження визначення геноциду чотирма групами жертв є недостатнім, і тому він закликав включити інші групи, такі як політичні та соціальні групи [52].

У свою чергу, Чок Ф., Чарни І. та Джонассон К. трактують дане поняття як форму одностороннього масового вбивства, при якому держава або інший орган державної влади, мають намір знищити групу, яку вони вважають злочинною, включаючи її членів [43].

Фейн Г., також, більш широко надає своє розуміння та тлумачення терміну «геноцид», який виступає сталою навмисною дією, яка вчиняється з метою фізичного знищення групи осіб або у зв'язку з біологічною та соціальною репродукцією членів групи [46].

Строкова І. звертає увагу на те, що геноцид є одним з найбільших загрозливих міжнародних злочинів, який посягає на безпечне існування національних, етнічних, расових та релігійних груп людей [37, с. 69].

Окрім розгляду наведених тлумачень терміну «геноцид», варто зосередити увагу на характерних ознаках, які відрізняють геноцид від інших тяжких злочинів проти безпеки миру та людства, для того, щоб усвідомлювати, що саме являє собою геноцид з правової точки зору.

Основне конвенційне джерело, а саме Конвенція про геноцид, надає нам наступні ознаки геноциду: по-перше, діяння; по-друге, намір знищити повністю або частково національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку; по-третє, вбивство членів групи; по-четверте, заподіяння серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам групи; по-п'яте, навмисне створення для групи умов життя, розрахованих на її фізичне знищення повністю або частково; по-шосте, застосування заходів, спрямованих на запобігання народжуваності в групі; по-сьоме; примусове переведення дітей з групи в іншу групу [1, ст. 2].

Науковці акцентують увагу на тому, що з усіх ознак, які надає Конвенція про геноцид, а також враховуючи практику, значущими виступають: конкретний намір (вина у формі умислу); знищення повністю або частково певних груп (масовість); ідентифікація жертв. Саме ці ознаки є спірними аспектами в науковому просторі та практиці доказування злочину геноцид.

Щодо першої ознаки можемо вказати наступне. Міжнародний досвід свідчить, що дуже часто виникають складнощі в доведенні спеціального наміру геноциду (*dolus specialis*), тобто наміру знищити повністю або частково відповідної групи [23, с. 686]. Крім того, Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді наголошує на особливості, важливості та необхідності встановлення геноцидного наміру як «ключового елементу» умисного злочину, який є характерним психологічним зв'язком між фізичним результатом і психологічним станом винної особи [19].

Таким чином, замало того, що особи, які є членами будь-якої групи, зокрема: національної, етнічної, релігійної або расової, переслідуються, а також те, що у винної особи присутній дискримінаційний характер. Обов'язково повинен бути присутній конкретний намір, який проявляється у

двох складових: по-перше, намір та поінформованість винної особи; по-друге, конкретний намір, який проявляється в здійсненні будь-якого акту геноциду «з наміром знищити повністю або частково» «захищену» групу [15].

Наступною ознакою виступає знищення повністю або частково певних груп (масовість). У даному випадку, вчені-практики наголошують, що «знищення» повинно здійснюватися фізичними або біологічними засобами. Окрім того, дана позиція схвалена Міжнародним судом, Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії та Міжнародним трибуналом щодо Раунди. У свою чергу, необхідно звернути увагу на формулювання «повністю або частково», завдяки якому встановлюється кількісний поріг та масовість вчинення злочину геноцид, оскільки намір знищення не обов'язково повинен бути спрямований на всю «захищену» групу, а й може стосуватися лише її значної частини [15].

З огляду на це, досліджуючи питання геноциду, важливу роль відіграє не тільки дискримінаційний намір винної особи, а й конкретний намір, направлений на знищення повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку, тобто жертви цього злочину не обираються випадково, а саме цілеспрямовано, у зв'язку з їхньою реальною або уявною належністю до певної групи, яка захищається Конвенцією про геноцид.

Останньою характерною ознакою виступає ідентифікація жертв геноциду. Існує декілька критеріїв та підходів до визначення жертв геноциду. Так, за об'єктивним критерієм визначають як характеристику груп, які лягають в основу ідентифікації, за об'єктивним критерієм – самоідентифікація жертв, які є представниками відповідної групи [41].

Також, існує позитивний та негативний підходи до визначення жертв геноциду. Перший включає в себе те, що винна особа здійснює ідентифікацію жертв завдяки їхньої приналежності до національної, етнічної, расової або релігійної групи. Другий підхід полягає в тому, що винна особа здійснює ідентифікацію жертв без орієнтації на те, що вони утворюють національну, етнічну, расову або релігійну групу [39].

Тобто, Конвенція про геноцид передбачає вичерпний перелік груп, на які розповсюджується захист, а саме: національні, етнічні, расові та релігійні, так звані, «захищені» групи. Таким чином, оцінка «захищених груп» має здійснюватися з урахуванням об'єктивних особливостей соціального або історичного аспектів, а також суб'єктивне сприйняття винної особи.

Проте, на нашу думку, обмеження визначення геноциду чотирма групами жертв є недостатнім, тому є нагальна потреба у впровадженні ще однієї групи «політичної», оскільки практично неможливо відокремити расове, етнічне, національне чи релігійне від політичного.

Враховуючи вищевикладене, можемо підсумувати, що будь-яке юридичне визначення геноциду — крім того, що було досягнуто міжнародним правом — має ґрунтуватися на концепції геноциду в його неупередженому сенсі, а саме на реалізації масштабного та систематичного плану, спрямованого на знищення всіх або частини відповідної «захищеної» групи як такої.

А отже, на нашу думку, слід стверджувати, що під геноцидом варто розуміти умисні масові, передбачені Конвенцією, діяння, сплановані та здійснені особами, які несуть відповідальність незалежно від того, чи вони задумали план, чи віддали наказ, чи вчинили вбивства проти «захищеної» групи. Незалежно від його масштабів, геноцид складається з окремих дій та індивідуальних рішень щодо їх здійснення.

Саме правильне розуміння тлумачення терміну «геноцид» та виокремлення його характерних ознак дає змогу правильно кваліфікувати злочини і дії, які відокремлюють геноцид від інших злочинів проти безпеки людства та миру.

Усвідомлення сутності «геноциду», по-перше, сприяє вдалій боротьбі з дискримінацією, насильством та іншим жорстоким поведженням з групами, які захищаються Конвенцією про геноцид; по-друге, є невід'ємним і важливим для розробки та удосконалення ефективних стратегій для запобігання даного злочину у майбутньому; по-третє, є критично суттєвим для реагування та притягнення винних до відповідальності за вчинення цього злочину; по-четверте, допомагає зрозуміти масштаби наслідків, які тягнуть вчинення даного злочину.

1.2. Еволюція концепції геноциду

Термін «геноцид», який на сьогодні широко використовується при кваліфікації жорстоких злочинів, увійшов до міжнародного регулювання після звірств і жертв Другої світової війни. Відтоді було здійснено чимало узгоджених міжнародних зусиль для захисту прав людини, оскільки забезпечення та захист прав людини був та залишається одним з основних напрямків міжнародної спільноти, а також запобігання виникненню геноциду, як однієї з найбільш жорстоких форм злочину.

«Злочин без імені», який виявився помітним у ХХ-му столітті, отримав чітку назву «геноцид» та увірвався у звичайну мову, а тепер визнається міжнародним правом як систематичний, спланований, скоординований та організований акт насильства, спрямований на знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи [54].

Дана концепція широко вивчається в різних дисциплінах, включаючи психологію, соціологію, політологію та кримінологію. Впродовж всієї історії, людство було свідком численних нелюдських нападів, масових вбивств, насильств, тортур і звірств [27]. Яскравими прикладами виступають масові вбивства під час Першої та Другої світових воєн. Зокрема, Голокост, який викликав серйозне глобальне засудження, а також потребував правових санкцій щодо таких жахливих та жорстоких злочинів.

Масові вбивства та політика знищення, які мали місце в історії людства, були сприйняті світом з великим занепокоєнням та залишили непоправний відбиток на людей, і завдали шкоди культурній спадщині людства, проте, на жаль, ці акти геноциду збереглися до наших днів.

Як вже було вказано, саме Лемкін перетворив свій неологізм на міжнародний злочин. У своїй праці «Правління Осі в окупованій Європі: закони окупації, аналіз правління, пропозиції до змін» він детально описує реалізацію нацистської політики в окупованій Європі, а також містить уривки попередніх масованих знищень та вбивств. Подія, яка спонукала видатного вченого та юриста до виведення, формулювання та набуття сенсу концепції геноциду, стала політика Гітлера щодо повного знищення євреїв, вважаючи їх злими та шкідливими за своїм етнічним та расовим походженням [53].

Рафаель Лемкін був свідком деструктивної політичної кампанії нацистського уряду, а тому, починаючи з 1930-х років, документував та намагався запровадити правові гарантії для етнічних, релігійних, культурних і соціальних груп на міжнародних форумах, але безуспішно [44].

У 1933 році вчений повинен був стати делегатом п'ятої Міжнародної конференції уніфікації кримінального права в Мадриді, до якої він підготував доповідь щодо проекту кваліфікації злочинів, які проявляються: в здійсненні знищення групи осіб, вчинення злочинних актів проти життя,

здоров'я, свободи та гідності осіб, через ненависть до расової, релігійної або соціальної групи, а також скоєння злочинних діянь проти тих, хто захищав осіб, які належать до будь-якої із зазначеної групи. Проте, на жаль, науковець не мав змогу стати делегатом даної конференції, через зміну складу польської делегації в останній момент. Причиною цього виступали певні побоювання високопоставлених осіб на тези, які він зазначав у своїй доповіді [50]. Крім того, Лемкін, також, наголошував на те, що потрібно реагувати у тому числі на злочини, що направлені на винищення творів культури та мистецтва відповідної релігійної, расової або соціальної групи.

Враховуючи вищевикладене, можемо вказати, що це була перша спроба дослідника впровадити концепцію геноциду, яка на той час визначалася як «вандалізм», проте вона не викликала жодної реакції у міжнародного співтовариства.

Варто констатувати, що лише з початком Другої світової війни, впровадженням дискримінаційної політики німецького уряду, антисемітські рухи, які призвели до знищення мільйонів євреїв, катаклізми через війну, смерті мільйонів людей, міжнародна спільнота зрозуміла важливість та необхідність у реагуванні та запобіганні серйозних і тяжких злочинів проти людини на міжнародному рівні.

Лемкін, незважаючи на неприйняття нового, більш точного та чіткого визначення злочинів, які направлені на знищення відповідної групи осіб, продовжив своє напрацювання над формулюванням детальної та зрозумілої концепції «геноцид». Так, у 1944 році, у своїй найвідомішій праці «Правління Осі в окупованій Європі: закони окупації, аналіз правління, пропозиції до змін», він вперше надає чіткий термін, так званим, «злочинам без імені».

Після завершення Другої світової війни, під час Нюрнберзького процесу (1945-1946 р.р.), під час якого вперше було зібрано незаперечні докази та засуджено лідерів і керівників нацистської Німеччини за серйозні злочини проти людства, воєнні злочини, а також геноцид [63].

Саме Нюрнберзький процес відіграв вирішальну та ключову роль у включення терміну «геноцид» у звинувачений вирок щодо нацистського уряду, а потім запровадження його у міжнародне регулювання.

У 1946 році Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) закликала держав-учасниць визначити та впровадити нову категорію «геноцид», проте розуміння та тлумачення даного терміну було звужено, оскільки існував великий відсоток неприйняття Конвенції про геноцид більшістю з держав [47, с. 15]. Звуження дефініції полягало в тому, що до Конвенції про геноцид не було включено такі групи: політична та соціальна. Незважаючи на те, що Лемкін намагався довести необхідність захисту таких груп, все ж таки було вирішено, що захист політичних та інших груп має гарантуватися національним законодавством і Загальною декларацією прав людини.

Таким чином, Організація Об'єднаних Націй визначила геноцид як нову правову категорію, чітко викладену в статті 2 Конвенції про геноцид 1948 року.

У 1985 році Бенджамін Вітакер, який був членом Підкомісії ООН із запобігання дискримінації та захисту меншин, надав звіт під назвою «Переглянута та оновлена доповідь з питань запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (далі – Доповідь Вітакера), який присвячений детальному розгляду та дослідженню наступних категорій: історичних аспектів виникнення геноциду, тлумаченню поняття, аналізу Конвенції про геноцид, розбір кожної характерної ознаки геноциду, пропозиції щодо

розширення категорії «захищених груп», відповідальності, покарання тощо [61].

Доповідач запропонував надати терміну «геноцид» більш ширшого розуміння, включивши до нього наступні характеристики: по-перше, «культурний геноцид», під яким розуміється будь-які навмисні дії, вчинені з наміром знищити мову, релігію чи культуру національної, расової чи релігійної групи на підставі національного або расового походження, чи релігійних переконань; по-друге, «етноцид», який містить випадки фізичного знищення корінних громад (геноцид) або знищення корінних культур (етноцид); по-третє, «екоцид», який проявляється в ядерних вибухах, хімічній зброї, серйозному забрудненні, кислотних дощах або знищенні тропічних лісів, які загрожують існуванню цілого населення, чи то навмисно, чи через злочинну недбалість [61, с. 32-33]. Проте, пропозиція Вітакера не була прийнята, оскільки вона не є обґрунтованою та достатньо аргументованою, оскільки дані положення є розпливчастим і створюють ризик політичного втручання.

З аналізу Доповіді Вітакера, також, впливає те, що він пропонує розширити концепцію геноциду, наголошуючи на тому, що: «рекомендується розширити визначення захищеної групи, до якої слід включити політичні, економічні, соціальні та сексуальні групи, враховуючи досвід винищення даних груп нацистською політикою» [61, с. 30-31; с. 34-37]. Дане зауваження, щодо розширення «захищених груп», зазнало сильної критики, яка полягає в тому, що вони не мають стабільних, постійних і чітких характеристик, оскільки вони не становлять неминучого та однорідного угруповання.

Таким чином, можна підсумувати, що не звертаючи увагу на об'ємну та детальну Доповідь Вітакера, яка була розкритикована та не привернула

належної уваги, концепція геноциду, яка передбачена ст. 2 Конвенції про геноцид, залишилася незмінною.

Отже, бачимо, що концепцію геноциду неодноразово намагалися доповнити та розширити сферу застосування й кваліфікації дій, якій мають ознаки серйозних злочинів за міжнародним правом. Проте, саме концепція геноциду, запропонована Лемкіним, отримала міжнародне визнання та залишається незмінною з 1948 року. Однак, сучасні юристи-науковці як вітчизняні, так і міжнародні, продовжують дискутувати на тему розширення терміну, задля включення нових можливих форм знищення та насильства, а також переліку «захищених груп». Тому, хочемо акцентувати, що концепція геноциду пройшла, доволі, складний шлях розвитку від початкового формулювання до сучасного розуміння і правового регулювання, а також продовжує адаптуватися до реалій сьогодення та потреб міжнародного права.

1.3. Геноцид як серйозне порушення державами норм *jus cogens*

Існування імперативних норм, які мають найвищу юридичну силу, є однією з ключових рис сучасного міжнародного права. Ці норми утворюють єдиний комплекс, який визначає характер міжнародного права, його мету, принципи та основний зміст.

Для детального розгляду нашої проблематики, слід здійснити дослідження щодо визначення та характеристики поняття норм «*jus cogens*».

Так, ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів надає чітке та, достатньо, повне тлумачення поняття «імперативна норма» або «*jus cogens*», під яким розуміється: «норма, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої

недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носила б такий же характер» [2].

Варто, також, звернути увагу на трактування даного терміну науковцями, завдяки чому ми зможемо детально розкрити сутність нашого питання.

Так, Трінідаді А., суддя Міжнародного суду ООН (далі – МС ООН) вважає, що: «*jus cogens* розуміється як норма, яка визначена загальними принципами права, які закріплюють вищі та основоположні цінності, які належать усій міжнародній спільноті» [57].

Афанасенко С.І. під нормою «*jus cogens*» розуміє «імперативну норму права, вираження якої відображається в чітко визначеній, конкретній та категоричній формі, і не підлягає змін за ініціативи її сторін» [13, с. 135].

Окрім того, необхідно зазначити, що однією з перших вчених, яка виявила концепцію прямого впливу норм «*jus cogens*» була Еріка де Ветт, яка вказувала, що: «норма, яка має силу анулювати положення міжнародного договору, має прямий вплив не тільки на національне право, а й на внутрішні дії держав і їх представників» [60].

Тобто, норма «*jus cogens*» (також, відома як імперативна норма) походить та відображає звичаєве міжнародне право, вона має авторитет, тобто найвищу юридичну силу, яка перевищує звичайне міжнародне право, і ця норма є настільки фундаментальною, що стосується всіх держав без жодних винятків.

Також, у межах дослідження цього питання, варто розмежовувати поняття «*jus cogens*» та «*erga omnes*».

Базов О.В. акцентує на тому, що норми «*jus cogens*» виступають фундаментальною правовою базою для діяльності міжнародних

кримінальних судів, а також складають правовідносини «*erga omnes*» (щодо всіх), які породжуються саме імперативною нормою «*jus cogens*» [14, с. 72].

Поняття «*erga omnes*» надається в юридичному словнику, воно вважається найбільш поширеним та точним. Так, відповідно до нього, під зобов'язанням «*erga omnes*» слід розуміти «зобов'язання, які є загальними для всіх, поширюються на всіх та стосуються основних цінностей міжнародного співтовариства, порушення яких державою становить становить протиправне діяння, здійснене не лише проти держави, якої безпосередньо торкнулося це діяння, а й проти усіх членів міжнародного співтовариства у цілому. У таких випадках всі держави мають юридичний інтерес захищати порушені права» [16, с. 239].

Варто констатувати, що норми «*jus cogens*» та зобов'язання «*erga omnes*» володіють безпосередньою взаємопов'язаністю та близькістю, проте мають абсолютно різну правову природу. Як наголошує Коруч У. у своєму напрацюванні: «дані концепції діють як інструменти досягнення однієї мети, яка проявляється в забезпеченні інтересів міжнародної спільноти» [24, с. 151].

Нігреєва О.О., у своєму науковому дослідженні, зазначає, що: «на міжнародному рівні дуже рідко використовується термін «злочин держави», як альтернативу цьому поняттю використовують «серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права», які зафіксовані у Тексті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. [33, с. 140]. Також, науковець наголошує, що «концепція міжнародних злочинів держави безпосередньо пов'язувалась із порушенням зобов'язань, що мають особливе значення для захисту інтересів міжнародної спільноти» [33, с. 141].

Слід підкреслити, що МС ООН у своєму консультативному висновку, який стосувався справи про застереження до Конвенції про геноцид, від 28.05.1951 року, визнав, що заборона геноциду, а також зобов'язання притягнення до відповідальності в суді, а також видача осіб, які вчинили даний міжнародний злочин, виступають зобов'язаннями «*erga omnes*» [56]. Крім того, у своєму рішенні у справі про застосування Конвенції про геноцид, Суд зробив посилання на імперативні норми разом з «зобов'язанням, які захищають основні гуманітарні цінності», таким чином вказуючи на зв'язок між ними [71].

Тобто, дане зобов'язання прямо витікає із заборони акту геноциду, що у свою чергу, дає поштовх для розуміння геноциду як серйозного порушення державами норми «*jus cogens*».

Отже, беручи до уваги консультативний висновок МС ООН щодо застережень до Конвенції про геноцид, Суд зосереджує увагу на «універсальному характері засудження геноциду», оскільки сам злочин шокує свідомість, призводить до великих втрат людства та суперечить моральному закону. Окрім того, універсальний характер норми «геноцид», також, був підтверджений рішенням Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії.

Подібним чином у справі «Прокурор проти Єлісіча», Трибунал заявив, що «не може бути абсолютно ніяких сумнівів у тому, що заборона геноциду в Конвенції про геноциду підпадає «під звичаєве міжнародне право» і тепер знаходиться на рівні *jus cogens*» [66].

З огляду на це можемо стверджувати, що геноцид виступає серйозним порушенням норм «*jus cogens*», посиляючись на особливо жахливий характер акту геноциду, що посягає на основоположні цінності людства та

міжнародного співтовариства, масове порушення прав людини з дискримінаційним наміром.

Саме практика МС ООН та трибуналів зробили великий внесок у розуміння та еволюцію імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*), незважаючи на той факт, що вони мають субсидіарний характер, але значним чином полегшують визначення того, що та чи інша заборона, у нашому випадку заборона акту геноциду, виступає імперативною нормою «*jus cogens*», вчинення якого буде тягнути за собою визнання серйозного порушення державами норми «*jus cogens*».

Таким чином, вказано, що міжнародні норми визначають, що держави повинні дотримуватися зобов'язань щодо запобігання та покарання геноциду, а також забезпечувати притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють ці злочини. Держава притягується до міжнародної відповідальності у разі, якщо було порушено відповідне зобов'язання, а оскільки, заборона геноциду виступає нормою *jus cogens*, то держава, у випадку порушення даної заборони, буде нести відповідальність за міжнародний злочин.

На нашу думку, доцільним буде розглянути загальні аспекти міжнародної відповідальності держав за порушення заборони геноциду, як норми «*jus cogens*», задля розуміння і виокремлення міжнародної відповідальності держав за заборону геноциду.

Згідно із звичаєвим міжнародним правом, держава несе відповідальність, якщо дії її представників або дії, які, іншим чином, приписуються їй, становлять міжнародно-протиправні діяння, заборонені міжнародним правом [58].

На жаль, у нас відсутній єдиний загальноприйнятий міжнародний кодифікований акт, який би чітко окреслював відповідальність держав за міжнародні злочини.

Проте, одним із головних внесків, який стосується спроб кодифікації міжнародної відповідальності держав, є діяльність Комісії міжнародного права, яка у питанні розробки Проекту статей відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння (далі – Проект), відділила первинні норми матеріального міжнародного права, які визначають зміст та специфіку матеріально-правових зобов'язань держави, від вторинних норм, які стосуються наслідків порушення матеріальних норм, зокрема відповідальності держав.

Даний Проект визначає основні засади міжнародно-правової відповідальності держав, до яких відноситься: по-перше, відповідальність за серйозні міжнародно-протиправні діяння; визначення суб'єктів даних діянь; окреслення умов наявності серйозних міжнародних злочинів; незастосування національного права для визначення наявності таких злочинів [29, с. 312].

Так, Проект від 2001 року в ст. 1 визначає, що «міжнародно-правова відповідальність держав настає за міжнародно-протиправні діяння держав, які є порушенням міжнародних зобов'язань держави, що можуть бути приписані їй згідно з міжнародним правом» [59].

Міжнародна відповідальність держав ґрунтується на двох правових засадах: по-перше, держава повинна нести міжнародні зобов'язання; і по-друге, держава повинна нести відповідальність за недотримання таких зобов'язань.

Порушення міжнародного зобов'язання передбачає, що держава не дотрималася стандартного зобов'язання, яке вона взяла на себе, ставши учасником відповідного договору.

Дане порушення може мати кілька форм. Це може бути позитивна дія (наприклад, застосування сили за межами випадків, перелічених у Статуті ООН, а саме законна оборона на випадки загрози миру, переривання миру чи

акт агресії; незаконна окупація чужої території тощо), або утримання (наприклад, держава повинна гарантувати в межах своєї території, що жодна група не готувала та не здійснювала дії, які є протиправними та ворожими для іншої держави. Якщо вона цього не зробить, її, ймовірно, буде притягнуто до відповідальності).

Щодо притягнення до міжнародної відповідальності держав за злочин геноциду, вважаємо за необхідне, вказати наступне.

Як вже зазначалося, заборона геноциду виступає імперативною нормою, тому її порушення тягне за собою застосування відповідних заходів міжнародної відповідальності.

Конвенцією про геноцид врегульовано у ст. 8 та 9 питання, що «договірна держава може звернутися до уповноважених органів ООН з вимогою вжити заходів, задля запобігання і припинення акту геноциду. Спори, які стосуються відповідальності держави за геноцид, передаються на розгляд МС ООН за вимогою будь-якої із сторін спору» [1].

Тобто, з цього випливає, що будь-яка держава може звернутися до МС ООН щодо притягнення до відповідальності іншу державу, яка порушила імперативну норму-заборону геноциду.

Окрім цього, необхідно звернути увагу на практику притягнення до міжнародної відповідальності держав за вчинення геноциду. Так, взірцем практики виступає справа «Боснія та Герцеговина проти Югославії (Сербія і Чорногорія)».

У 1993 році Боснія і Герцеговина подала позов проти Союзної Республіки Югославії (Сербія і Чорногорія) до Міжнародного суду у Гаазі, у якому зазначалося, що Югославія, разом із самопроголошеною республікою боснійських сербів, чинила геноцид над мусульманським населенням [64].

Рішення є важливим міжнародно-правовим актом, яким найвищий суд ООН визначив різанину боснійських мусульман у Сребрениці як геноцид, але не притягнув до відповідальності Сербію та відхилив позов про виплату фінансової компенсації, хоча постановив, що Сербія була відповідальна за неспроможність запобігти геноциду та покарати винних.

Науковці зазначають, що в даній справі, Міжнародний суд визнав, що Югославія порушила первинні конвенційні зобов'язання «запобігати та карати геноцид», і тому є відповідальною за злочин геноциду [18, с. 140].

Так, при розгляді справи та вирішення питання щодо притягнення до відповідальності держави за злочин геноциду, Суд встановив наступні ключові елементи: по-перше, для визнання відповідальності за даний міжнародний злочин присутня потреба у встановленні факту вчинення геноциду; по-друге, притягнення фізичної особи (осіб) до відповідальності за даний злочин не є обов'язковою умовою для визнання відповідальності держави; по-третє, держава буде нести відповідальність за вчинення геноциду, якщо дії були скоєні органами державної влади або особами, які діють під контролем держави; по-четверте, держава несе відповідальність за невиконання первинних зобов'язань щодо запобігання та покарання геноциду, у разі, якщо була можливість втрутитися, але держава не вжила необхідних заходів для запобігання злочинних діянь або для переслідування винних осіб [18, с. 140].

Таким чином, відповідальність держав за злочин геноциду є важливою складовою міжнародного права, яка відіграє ключову роль у забезпеченні справедливості та захисту прав людини. Концепція міжнародної відповідальності держав дозволяє чітко розмежовувати правові зобов'язання від моральних або політичних.

Окрім того, міжнародна відповідальність держав за порушення заборони геноциду є важливим аспектом міжнародного права, оскільки вона визначає, як держави можуть бути притягнуті до відповідальності за дії, які суперечать міжнародним нормам, зокрема за вчинення або невиконання зобов'язань щодо запобігання та переслідування винних осіб за злочин геноциду.

З огляду на вищевикладене, хочемо підвести підсумок. Заборона геноциду визнається імперативною нормою «*jus cogens*», у зв'язку з наявністю наступних ознак:

- по-перше, геноцид виступає грубим порушенням основоположних людських цінностей, що суперечить основним гуманітарним принципам, які закріплені на міжнародному рівні;

- по-друге, норма, яка міститься в ст. 2 Конвенції про геноцид має універсальний характер, і застосовується до всіх держав, з чого випливає, що незалежно від національного законодавства, держави зобов'язанні запобігати вчиненню даного злочину;

- по-третє, за вчинення такого серйозного злочину передбачено суворе покарання, що вказує на невідворотність відповідальності за цей злочин;

- по-четверте, акт геноциду викликає глобальну реакцію, засудження та занепокоєння зі сторони міжнародного співтовариства, що підкреслює його визнання як серйозного злочину;

- по-п'яте, даний злочин визнається на міжнародному рівні, оскільки створювалися міжнародні кримінальні трибунали по розгляду справ даного злочину, а також Міжнародний кримінальний суд, який розглядає такі справи.

Саме ці ознаки підкреслюють важливість геноциду як імперативної норми «*jus cogens*», а також його значення на глобальному рівні та міжнародній арені.

Висновки до Розділу 1

Узагальнення всього вищезазначеного, надає нам підстави для підведення підсумку. Таким чином, можемо зазначити, що ключовим для дослідження нашої теми є виокремлення поняття «геноцид». Отже, ми пропонуємо трактувати це поняття, виходячи не тільки із чіткого, закріпленого у ст. 2 Конвенції про геноцид, терміну, а й опираючись на наукові напрацювання юристів-вчених, практику застосування міжнародними судами положень Конвенції та реагування на даний злочин впродовж історії з моменту виникнення концепції геноциду, а також беручи до уваги ключові ознаки цього поняття.

Так, під даною дефініцією варто розуміти сплановані, скоординовані, організовані, систематичні, навмисні та масові діяння, з конкретним наміром, направленим на знищення повністю або частково будь-якої із «захищених груп», які чітко перераховані та регламентовані Конвенцією про геноцид, зокрема: національної, етнічної, расової або релігійної, як такої.

Наступним етапом був розгляд еволюції концепції геноциду, що дало нам зрозуміти, який складний та еволюційний шлях пройшов від моменту запропонування даної концепції Лемкіним у 1933 році до сьогодення. Варто підкреслити, що концепція геноциду, яка знайшла своє втілення у ст. 2 Конвенції про геноцид, є дещо звуженою та направлена на регулювання конкретних заборонених дій щодо конкретної групи.

Також, досліджено пропозиції щодо розширення даної концепції, за допомогою включення в неї нових категорій знищення та насильства, переліку «захищених» груп, проте вони не отримали належної підтримки через нечіткість визначень та побоювань щодо неприйняття даних положень багатьма державами.

Важливою категорією дослідження виступили аспекти, які ілюструють, чому геноцид виступає серйозним порушенням державами норм «*jus cogens*». Норми «*jus cogens*» мають найвищу юридичну силу, є універсальними та сталими, а також визнаються всім міжнародним співтовариством. Заборона геноциду виступає універсальною нормою, яка є обов'язковою для всіх держав, визнається міжнародним співтовариством, і зобов'язує вживати заходи, направлені на його запобігання. Окрім того, акт геноциду завжди направлений на посягання основоположних цінностей людства, у зв'язку з чим викликає негайного реагування на міжнародному рівні. А існування міжнародних кримінальних судів та трибуналів підкреслюють серйозність та масштабність даного злочину.

РОЗДІЛ 2. ГЕНОЦИД ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН

2.1. Загальна характеристика геноциду як міжнародного злочину за міжнародним кримінальним правом

При розгляді даної тематики, варто дослідити питання визначення поняття «міжнародний злочин».

Необхідно зазначити, що, на жаль, наразі відсутній єдиний та загальновизнаний підхід трактування терміну «міжнародні злочини». Визначення міжнародних злочинів варіюються від вченого до вченого, і часто настільки широкі, що не дають нам чіткого розуміння, які злочини включені, а які ні.

У 1947 році Райт К. описав міжнародні злочини як «дію, вчинену з наміром порушити фундаментальні цінності, які захищаються міжнародним правом, або зі знанням того, що ця дія, ймовірно, порушить такі цінності» [62].

Відомо, що у 1966 році Комісія міжнародного права у Проекті статей про відповідальність держав на підставі здійсненого аналізу значного за обсягами різноманітних напрямів міжнародно-правової доктрини запропонувала у ст. 19 визначення «міжнародного злочину», під яким слід розуміти «міжнародне протиправне діяння, яке виникло внаслідок порушення державного міжнародного зобов'язання, яке є основоположним для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, у разі вчинення якого він розглядається міжнародним співтовариством як злочин» [38, с. 280].

Зелінська Н.А. присвячувала багато своїх наукових праць тлумаченню дефініції «міжнародний злочин» у різних його аспектах, і звертає увагу на те,

що «у широкому розумінні міжнародним злочином виступає, у першу чергу, національні за джерелом кримінально-правової заборони правопорушення, що викликають колізію юрисдикцій та ініціюють екстрадиційну процедуру, при тому, дані діяння не завжди становлять небезпеку більш ніж для однієї держави, вони є «міжнародно-визнаними» правопорушеннями» [21, с. 272].

Також, необхідно виокремити характерні ознаки «міжнародного злочину».

На наш погляд, можна казати про три характерні ознаки міжнародного злочину, які допомагають відмежовувати його від інших протиправних діянь, зокрема: 1) порушена норма повинна бути частиною міжнародного права, а також направленою на захист фундаментальних цінностей та інтересів, які міжнародне співтовариство вважає основоположними; 2) правопорушення має бути караним незалежно від того, чи було воно імplementовано у національне законодавство; 3) має існувати загальний міжнародний інтерес у запобіганні цих злочинів, тобто за певних умов будь-яка держава може переслідувати, притягнути до відповідальності та застосувати покарання до винної особи відповідно до принципу універсальної юрисдикції. Зазначені ознаки допомагають зрозуміти, які діяння можуть бути кваліфіковані як міжнародні злочини, а також здійснювати правильну правову оцінку діянь.

Отже, можемо стверджувати, що геноцид має всі ознаки міжнародного злочину, зокрема, його закріплення в ст. 5 Римського статуту в переліку міжнародних злочинів, тобто найбільш тяжких, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, тому, беззаперечно, геноцид – це міжнародний злочин.

На нашу думку, слід заглибитись в детальний аналіз та надати точну кримінально-правову оцінку такого серйозного порушення норм міжнародного права, яка полягає у встановленні відповідності між ознаками

абсолютного небезпечного діяння та ознаками, які передбачені міжнародним кримінальним правом.

Так, будь-який злочин за міжнародним кримінальним правом, у тому числі, геноцид, можна охарактеризувати за певними обов'язковими ознаками: закріплення норми-заборони в міжнародному акті, протиправністю, небезпекою для міжнародного співтовариства, винністю та наявністю відповідальності за його вчинення.

Щодо закріплення в міжнародному акті, можемо зазначити наступне, що злочин буде вважатися міжнародним, якщо є пряма заборона на вчинення протиправних та небезпечних дій у відповідному міжнародному акті.

Протиправність діяння витікає з першої ознаки, оскільки проявляється у вказівці на злочинність діяння у відповідній закріпленій нормі та порушення конкретної юридичної норми.

Небезпека для міжнародного співтовариства відображає посягання на інтереси та цінності, які є основоположними, в контексті міжнародного права, яким завдається шкода.

Винність полягає у психічному ставленні особи до вчиненого діяння, тобто усвідомленість щодо небезпеки даного діяння, а також мотиви та наміри його поведінки.

Наявність відповідальності за вчинення міжнародного злочину відіграє, також, важливу роль, оскільки така ознака злочину надає можливість застосовувати покарання до винної особи, а також притягувати до відповідальності на підставі міжнародних актів.

Окрім того, будь-який міжнародний злочин містить в собі сукупність правових елементів, з яких він складається. У ст. 9 Римського статуту зазначається, що: «елементи злочинів допомагають Суду в тлумаченні та застосуванні ст. ст. 6,7 та 8» [3].

Так, структурно, геноцид складається з наступних правових елементів: 1) об'єктивні елементи (*actus reus*); 2) суб'єктивні елементи (*mens rea*); 3) контекстуальний елемент [45].

Присутня необхідність в аналізі кожного елементу окремо.

Так, першим виступає об'єктивний елемент (*actus reus*), який включає в себе, безпосередньо: сукупність ознак, які характеризують діяння як протиправне.

З огляду на ст. 6 Римського статуту, можемо вказати, що об'єктивним елементом злочину геноцид виступає: по-перше, вчинення діянь, а саме: «вбивство членів національної, етнічної, расової або релігійної групи, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членами такої групи; умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи» [3].

У свою чергу, суб'єктивний елемент (*mens rea*) полягає у тому, що відображає внутрішній зміст злочину, характеризує вину особи, тобто включає в себе психічні процеси, які відбуваються у свідомості особи, коли вона вчиняє злочин, її психічне ставлення до небезпечного і протиправного діяння та його наслідків.

За положенням Римського статуту, суб'єктивним елементом злочину геноцид виступає: по-перше, присутній умисел, тобто усвідомлення масштабності та небезпечності протиправного діяння, яке вчиняється; по-друге, конкретний намір (мета) знищити повністю або частково будь-яку із «захищених» груп; по-третє, винна особа має усвідомлення настання негативних наслідків та має намір вчинити дане діяння.

Наступним елементом виступає контекстуальний елемент, що є характерною ознакою для кваліфікації злочинів за міжнародним кримінальним правом.

Слід зазначити, що під контекстуальним елементом розуміють «елементи, які стосуються обставин, при яких повинен вчинитися злочин, або частиною яких злочин повинен бути» [31, с.35].

Відповідно до цього, контекстуальним елементом злочину геноцид виступають: по-перше, потерпілими обов'язково мають бути особи, які належать до відповідної «захищеної» групи; по-друге, винна особа мала намір та умисел знищити повністю або частково будь-яку із «захищених» груп; по-третє, діяння було вчинено за явною схожою поведінкою, яка була спрямована проти цієї групи, чи було таким, що могло призвести до її знищення [45].

Таким чином, з огляду на вищевикладене, можемо узагальнити, що геноцид – це міжнародний злочин, який прямо закріплений у Римському статуті, який посягає на основоположні інтереси та цінності міжнародного співтовариства, а також визнається міжнародним співтовариством. Геноцид містить сукупність об'єктивних, суб'єктивних та контекстуальних елементів, які не характерні для загально кримінальних правопорушень, що дозволяє відокремлювати його як самостійний серйозний та тяжкий міжнародний злочин.

Даний аналіз підкреслює важливість детального розгляду геноциду як міжнародного злочину, оскільки виокремлення характерних ознак та правових елементів, надає право як на науковому, так і на практичному рівнях адекватно надавати правову оцінку даному злочину.

2.2. Контекстуальні елементи геноциду як злочину за міжнародним кримінальним правом

Як вже зазначалося, контекстуальний елемент – це характерна ознака та невід’ємна частина, яка притаманна саме міжнародним злочинам, що дозволяє відокремлювати їх від інших суспільно небезпечних діянь.

Варто констатувати, що, на жаль, даному питанню недостатньо приділяється уваги вченими, у зв’язку з чим ми стикаємось з проблемою важкості визначення поняття «контекстуальний елемент», розкриття його сутності, а також відсутній акцент на важливості даного елемента при кваліфікації міжнародних злочинів.

Сутність контекстуального елемента в структурі складу міжнародних злочинів була наглядно продемонстрована Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС). Так, у своєму рішенні по справі «Прокурор проти Омара Хассана Ахмада Аль Башира» суд вказав, що: «у першу чергу, Суд вдасться до аналізу існування розумних підстав вважати, що контекстуальний елемент злочину, інкримінований обвинуваченням, присутній у цих діяннях, і лише у разі, якщо відповідь буде ствердною, Суд зверне увагу на питання про те, чи існують розумні підстави вважати, що специфічні елементи будь-якого з злочинів, що інкримінуються, були дотримані [69].

Отже, МКС, фактично, вказав на неприпустимість розгляду справи, у випадку, якщо існують підстави вважати, що у структурі складу злочину відсутній контекстуальний елемент.

З цього випливає, що кожний злочин, який закріплений в Римському статуті, по суті, складається з, так званих, базових, загально кримінальних злочинів, таких як: вбивство, незаконне позбавлення волі тощо. Тобто саме сукупність базових злочинів складають міжнародні злочини. Проте, щоб

вони визнавались такими, повинен бути присутній контекстуальний елемент, який містить в собі критерії, якими має керуватися суд при наданні правової оцінки та віднесенні базових злочинів до певного складу міжнародного злочину.

З огляду на це, можемо вивести наступне тлумачення терміну «контекстуальний елемент», під яким розуміється самостійний елемент складу міжнародного злочину, який містить в собі умови, які є супроводжуваними обставинами вчинення суспільно небезпечних діянь, що надають право характеризувати їх як міжнародний злочин.

Щодо контекстуального елемента в міжнародному злочині геноцид, варто зазначити наступне. Як зазначалося вище, контекстуальним елементом злочину геноцид виступають: по-перше, потерпілими обов'язково мають бути особи, які належать до відповідної «захищеної» групи; по-друге, винна особа мала намір та умисел знищити повністю або частково будь-яку із «захищених» груп; по-третє, діяння було вчинено за явною схожою поведінкою, яка була спрямована проти цієї групи, чи було таким, що могло призвести до її знищення [45].

Щодо потерпілих даного злочину можна зазначити, що Римським статутом охоплюються чотири групи, які захищаються: 1) національна, яка охоплює осіб, які поділяють визнані правові зв'язки спільного громадянства, що визначається законом або міжнародним співтовариством, а також усвідомлюють взаємні права та обов'язки; 2) етнічна, що охоплює осіб, які розділяють спільну мову, історію, традиції, культуру тощо; 3) расова, яка охоплює групу осіб, які володіють спільними спадковими фізичними рисами; 4) релігійна, охоплює осіб, які сповідують одну і ту ж релігію та релігійні переконання [31, с. 446].

Другим контекстуальним елементом виступає чисто суб'єктивна ознака складу міжнародного злочину, яка проявляється в намірі, тобто конкретному умислі, який направлений на знищення повністю або частково будь-якої із «захищених» груп.

Слід додати, що даний намір не зобов'язаний фактичного знищення такої групи в повному обсязі, натомість, достатньо того, щоб один з актів, геноциду, який закріплений в п. а, b, c, d, e ст. 6 Римського статуту, був вчинений з умислом знищення.

Тобто, знищення групи носить, так званий, дискримінаційний характер, проте, його недостатньо, оскільки він має виходити за межі звичайної дискримінації, і спрямований на знищення будь-якої з груп осіб як такої.

Окрім того, варто вказати, що «знищення» як діяння, повинно бути фізичним або біологічним, а не просто культурним [70, п. 580]. У свою чергу, біологічне знищення характеризується «регенеративною спроможністю групи», а фізичне знищення – «знищення відповідної групи» [42, с. 34].

Третім контекстуальним елементом виступає діяння, які були вчинені за явною схожою поведінкою, яка була спрямована проти цієї групи, чи було таким, що могло призвести до її знищення.

Присутня необхідність зазначити, що Конвенція про геноцид, практика міжнародних кримінальних трибуналів вказує на те, що не вимагається наявність певного плану чи стратегії як елемента складу злочину геноцид. Проте, з аналізу дослідження Міжнародного кримінального суду «Elements of Crimes», впливає, що «злочин геноциду буде визнаватися таким, коли присутня загроза існуванню «захищеної» групи або її частини стає конкретною та реальною, а не просто гіпотетичною або латентною» [45].

Для ретельного огляду, слід звернути увагу на те, що фундаментальне значення для конкретизації контекстуального елемента злочину геноциду

відіграла діяльність Міжнародного кримінального трибуналу з колишньої Югославії (далі – МКТЮ) та Міжнародного кримінального трибуналу Раунди (далі – МКТР), саме вони приділили значу увагу трактуванню та деталізації особливостей контекстуального елемента в розрізі злочину геноцид.

Так, МКТР у своєму рішенні по справі «Прокурор проти Клеман Кайішема та Обед Рузіндана», вказав, що злочин геноциду не потребує вчинення його в рамках широкомасштабності або систематичного нападу на «захищену» групу [65].

У справі «Прокурор проти Жан Поль Акаєсу» МКТР підкреслив, що не необхідним встановлювати точну кількість жертв геноциду, достатньо встановити намір, з яким здійснювався злочин, зокрема, суб'єктивний елемент (*mens rea*) [68].

Рішенням МКТЮ по справі «Прокурор проти Крістича» було започатковано положення, які регламентуються в дослідженні МКС «Elements of Crimes». Так, у своєму рішенні МКТЮ зазначав, що акт геноциду повинен бути скоєний в контексті явної лінії аналогічної поведінки, спрямованої на повне або часткове знищення «захищеної» групи, або поведінки, яка сама собою могла призвести до такого знищення [70].

Окрім того, важливим моментом виступає те, що Шабас В. акцентує увагу, що можна кваліфікувати як геноцид і індивідуальне суспільно небезпечне діяння лише одної або декількох осіб, які мають приналежність до «захищеної» групи, але дане діяння повинно бути направлене на повне або часткове знищення даної групи. Науковець, також, наголошує, що дане положення не стосується п. с ст. 6 Римського статуту, оскільки жертвою, у випадку індивідуального акту геноциду, є не члени групи, а група сама по собі [55].

Однак, потрібно враховувати важливу вимогу МКС, яка передбачена в рішенні «Прокурор проти Омара Хассана Ахмада Аль Башира», яка полягає в тому, що індивідуальне діяння може бути кваліфіковано як злочин геноциду, у тому випадку, якщо даний акт представляє конкретну загрозу для існування будь-якої із «захищених» груп повністю або частково [69]. Тобто, норма, яка визначає злочин геноциду, спрацьовує лише у ситуаціях, коли загроза існуванню «захищеної» групи або її частини стає реальною та конкретною, а не латентною та потенційною.

Іншими словами, дана норма є механізмом *ultima ratio*, під яким розуміється те, що криміналізація діяння являється правомірною і обґрунтованою, у випадку, якщо інші засоби вирішення соціальної проблеми, зокрема за допомогою некримінальних санкцій чи регулювання, не є ефективними [17, с. 34].

Звертаючи увагу на закріпленні положення МКС «Elements of Crimes», а також практику трибуналів *ad hoc*, можна зробити висновок, що геноцид як міжнародний злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якого діяння, передбаченого Римським статутом, хоча б одному з членів «захищеної» групи.

Понад те, «Elements of Crimes» МКС прямо передбачають наявність контекстуального елемента у вигляді поведінки, яка могла призвести до знищення будь-якої із «захищених» груп. Тобто, гіпотетично, можна припускати ситуацію, в якій особа вчинила вбивство одного або декількох членів національної, етнічної, расової або релігійної групи, але мала ресурси та, головне, конкретний намір для винищення повністю або частково такої групи, то, у такому разі, індивідуальне суспільно небезпечне діяння може бути кваліфіковано як злочин геноциду.

Таким чином, для того, щоб суспільно небезпечне діяння було кваліфіковано як геноцид, необхідно встановлення якнайменш наступних контекстуальних елементів даного злочину, таких як: 1) відповідну «захищену» групу осіб; 2) конкретний намір; 3) дії, що здійснюються в умовах, які спрямовані проти «захищеної» групи або могли призвести до її знищення.

У науці міжнародного права можна знайти пропозиції щодо виокремлення й інших контекстуальних елементів геноциду. Так, вчені вказують, що контекстуальними елементами злочину геноциду, також, виступають: по-перше, широкомасштабний характер; по-друге, масовість винищення «захищених» груп; по-третє, наявність плану; по-четверте, систематичний характер [51, с. 80].

Узагальнюючи вищезазначене, можемо підвести підсумок. Так, контекстуальний елемент є критично важливим для кваліфікації міжнародного злочину геноциду, оскільки він визначає умови, при яких дане діяння буде мати правовий статус міжнародного злочину, а також буде здійснюватися належна правова оцінка та кваліфікація даного злочину у міжнародній практиці.

2.3. Відповідальність фізичних осіб за злочин геноциду за міжнародним кримінальним правом

Доцільно наголосити, що відповідальність виконує важливу системну функцію. Коли певний припис породжує наслідок у вигляді відповідальності, то цей припис будемо називати правовим; навпаки, якщо це не призведе до таких наслідків, припис залишиться поза межами суворого закону, у межах м'якого права або політичних чи моральних зобов'язань. Його порушення

цілком може спровокувати низку інших наслідків, але не призведе до юридичної відповідальності. Таким чином, концепція відповідальності, певною мірою, дозволяє класифікувати зобов'язання та відокремити право від неправа.

Різні галузі права утворюють чітко налагоджену систему, яка покликана забезпечити належну роботу закону з метою досягнення його головних цілей: соціального порядку та справедливості. З цією метою, закон є дуже випереджальним: він заздалегідь передбачає, власне, порушення та передбачає правові наслідки для нього. Це є принципом міжнародного права. Концепція права передбачає, що будь-яке порушення зобов'язань передбачає зобов'язання здійснити відшкодування.

Вивчення відповідальності фізичних осіб за злочин геноциду за міжнародним кримінальним правом є важливим аспектом для усвідомлення наслідків за вчинення міжнародного злочину, забезпечення справедливості, захисту прав людини та зміцнення міжнародного правопорядку.

Зокрема, розуміння відповідальності за міжнародні злочини фізичних осіб, сприяє дотриманню міжнародних норм та стандартів, зміцненню міжнародної безпеки і стабільності, за допомогою запобігання такого серйозного порушення основоположних прав людини.

Питання відповідальності у міжнародному праві має дві складові: по-перше, відповідальність держави як суб'єкта міжнародного права; по-друге, відповідальність окремих осіб за їх дії відповідно до міжнародного кримінального права. Ці два типи відповідальності є незалежними та окремими один від одної, проте можуть стосуватися однієї й тієї ж ситуації.

Наступним аспектом дослідження є питання притягнення фізичних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за злочин геноциду.

Відповідно до положення ст. 4 Конвенції про геноцид: «особи, які вчиняють геноцид, підлягають покаранню, незалежно від того, чи є вони уповноваженими за конституцією правителями, посадовими або приватними особами» [1].

Можемо вказувати на те, що міжнародне кримінальне право стосується кримінальної відповідальності осіб за найсерйозніші порушення міжнародного права, і однією з основних категорій міжнародних злочинів є геноцид. МКС дозволяє переслідувати осіб за тяжкі міжнародні злочини. У даному випадку, мова йде про тих, хто бере участь у плануванні та санкціонуванні таких дій, а також тих, хто безпосередньо вчиняє злочин. Це означає, що не тільки особи, які займають найвищі політичні та військові посади, можуть бути притягнуті до відповідальності за міжнародні злочини.

Тож, наступною обставиною розгляду нашого питання виступає аналіз та розкриття принципів міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб, дотримання яких є необхідним для законного, справедливого та обґрунтованого розгляду справи, притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності та призначення покарання.

Науковці визначають, що «принципами міжнародного кримінального права є керівні ідеї, які сформовані у статутах міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, статутах гібридних кримінальних трибуналів, Статуті Міжнародного кримінального суду» [12, с. 5].

З огляду на аналіз положень Частини 3 Римського статуту, принципами міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб за міжнародні злочини є: принцип індивідуальної кримінальної відповідальності; принцип справедливості, який, на нашу думку, поєднує в собі принципи: *nullum crimen sine lege* (немає злочину, не передбаченого у законі), *nulla poena sine lege* (немає покарання без закону) та *ne bis in idem* (ніхто не може бути двічі

притягнений до відповідальності за той самий злочин); принцип відсутності зворотної сили *ratione personae*; принцип незастосування строку давності [3].

Щодо першого принципу, варто констатувати наступне, положення Римського статуту зазначають, що індивідуальній відповідальності й покаранню підлягають особи, які вчинили злочин геноциду, і досягли 18-річного віку [3].

Більше того, притягнення до відповідальності осіб може відбуватися паралельно з притягненням до відповідальності держав, про що йдеться мова в ч. 4 ст. 25 Римського статуту. До прикладу, і колишня Республіка Югославія, і окремі політичні лідери та військові командири були звинувачені у вчиненні геноциду.

Якщо міжнародні злочини є частиною широкої та складної державної політики, широке коло злочинців може бути засуджено за різними видами діянь, які направлені на вчинення злочину.

Діяння, за які несуть міжнародну відповідальність фізичні особи, передбачені п.п. a, b, c, d, i, ii, e, f ч. 3 ст. 25 Римського статуту.

На нашу думку, доречно розглянути декілька видів діянь, за які особа буде нести міжнародну кримінальну відповідальність.

Варто вказати, що виконавці міжнародних злочинів можуть бути засуджені на підставі своїх власних безпосередніх дій чи бездіяльності, або коли віддавали наказ щодо вчинення злочину та сприяли йому.

П. а ч. 3 ст. 25 Римського статуту розрізняє три форми вчинення: пряме або безпосереднє вчинення («як фізична особа»), співвиконавство («спільно з іншим») та вчинення засобами («через іншу особу») [3].

Безпосереднє вчинення (дія або бездіяльність) полягає у фізичному вчиненні злочину, шляхом дії або винної бездіяльності.

У свою чергу, непряме вчинення (через іншу особу) стосується використання іншої особи для фізичного вчинення злочину, проте дані дії вчиняються під контролем безпосереднього виконавця.

Третьою формою виступає співвиконавство («спільно з іншим»), яке полягає у сприянні кількома особами злочинній діяльності зі спільною метою, яка здійснюється або спільно, або деякими членами цієї групи осіб.

Тобто, співвиконавство полягає у тому, що для того, щоб брати безпосередню участь у вчиненні злочину, не обов'язково бути головною дійовою особою. Співвиконавство характеризується функціональним поділом завдань та функцій між різними (принаймні двома) співвиконавцями, які зазвичай пов'язані між собою спільним планом або угодою. Кожен співвиконавець виконує певне завдання, яке сприяє вчинення злочину, і без якого вчинення було б неможливим. Наприклад, бути членом злочинної організації, яка здійснює дії, направлені на вчинення геноциду, не обов'язково виконуючи фізичні дії, що становлять злочин.

П. в ч. 3 ст. 25 Римського статуту вказує на те, що фізичні особи також несуть міжнародну відповідальність за віддачу наказу, підбурювання або спонукання до вчинення злочину [3].

У рішенні по справі «Прокурор проти Жана Поля Акайесу» Суд постановив, що «при віддачі наказу, мається на увазі відносини «вищий-підлеглий», за яких «особа, яка займає владу, використовує своє службове становище, щоб переконати (або примусити) іншого вчинити правопорушення» [68]. Тобто, використання повноважень де-юре або де-факто, для надання вказівок іншій особі вчинити правопорушення.

Підбурювання та спонукання полягають у суттєвому сприянні вчиненню злочину. Такий вплив має, зазвичай, психологічний характер (переконання), але також може мати ознаки фізичного тиску (примусу).

Окрім того, для розгляду питання міжнародної відповідальності фізичних осіб за вчинення геноциду, особливістю є те, що особа притягується до міжнародної відповідальності, також, у тому разі, коли здійснює прямі та публічні заклики інших осіб до вчинення геноциду [3].

Тобто, слід зауважити, що у міжнародному праві злочин у змові існує лише стосовно геноциду.

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності застосовується однаково до всіх осіб, без жодних винятків, незалежно від їхньої ролі у державній владі чи військовому командуванні, з огляду на їхню конкретну участь у актах геноциду.

Наступним принципом виступає принцип справедливості, який вміщує в собі декілька складових: *nullum crimen sine lege* (немає злочину, не передбаченого у законі), *nulla poena sine lege* (немає покарання без закону) та *ne bis in idem* (ніхто не може бути двічі притягнений до відповідальності за той самий злочин) [35, с. 400].

Відповідно до ч. 1 ст. 22 Римського статуту *nullum crimen sine lege* передбачає, що: «особа не буде підлягати кримінальній відповідальності, якщо відповідне діяння на момент його вчинення не становить злочину» [3]. Цей принцип закріплює, що особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за діяння, яке не було визнане злочином на момент його вчинення. Це означає, що закон повинен чітко визначати, що є злочином, і особи повинні бути обізнані про ці визначення.

У свою чергу, виходячи з ст. 23 Римського статуту, *nulla poena sine lege* передбачає, що: «особа, визнана Судом винною, може бути покарана лише відповідно до положень цього Статуту» [3]. Дана засада передбачає, що особа може бути покарана лише на підставі закону, який діє на момент вчинення злочину. Це запобігає застосуванню довільних покарань та

забезпечує, що покарання є справедливими та пропорційними вчиненому злочину.

Останньою складовою принципу справедливості є *ne bis in idem*, що означає те, що: «жодна особа не може бути судима Судом за діяння, які становлять склад злочинів, за які ця особа була визнана винною або виправдана Судом» [3], тобто, жодна особа не може бути притягнена двічі до відповідальності за один і той самий злочин. Цей принцип виключає можливість повторного судового розгляду однієї і тієї ж справи. Відповідно до цього, жодна особа не може бути судима за діяння, за які вона вже була визнана винною або виправданою. Це захищає індивіда від повторного переслідування та підкреслює принцип правової визначеності.

Окрім того, на нашу думку, принцип справедливості, також, передбачає те, що усі особи мають право на справедливий судовий розгляд і незалежне провадження, що включає в себе: по-перше, право на правову допомогу; по-друге, незалежність суду; по-третє, доступ до суду; по-четверте, розумні строки розгляду справи.

Таким чином, принцип справедливості є невід'ємною частиною міжнародного кримінального права, що забезпечує захист прав осіб, що підлягають кримінальному переслідуванню. Він гарантує, що відповідальність за злочини є чітко визначеною, у свою чергу, покарання – пропорційними, і кожна особа має право на справедливий судовий процес. Ці елементи разом сприяють розвитку законного, обґрунтованого, справедливого і ефективного міжнародного кримінального правосуддя.

Ще одним важливим принципом виступає принцип відсутності зворотної сили *ratione personae*, який закріплений в ст. 24 Римського статуту, відповідно до якого: «особа не буде підлягати кримінальній відповідальності за діяння, вчинене до набрання чинності Статутом. У випадку внесення змін

до закону, який застосовується до конкретної справи, до прийняття остаточного рішення застосовується закон, який є більш сприятливим для особи, яка перебуває під слідством ... або яку визнано винною» [3].

Тобто, принцип відсутності зворотної сили *ratione personae* є важливим елементом міжнародного кримінального права, який стосується кримінальної відповідальності фізичних осіб. Слід додати, що дана засада є підтвердженням міжнародних стандартів прав людини. Багато міжнародних документів, таких як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, містять аналогічні положення, що підкреслює його важливість у міжнародному праві.

На нашу думку, даний принцип є основоположним для захисту прав осіб у сфері міжнародного кримінального права, а також гарантує, що особи не можуть бути притягнуті до відповідальності за діяння, вчинені до набрання чинності законом, забезпечуючи таким чином справедливість та правову визначеність у міжнародному кримінальному процесі.

Останнім принципом, який стосується міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб, виступає незастосування строку давності, який закріплений у ст. 29 Римського статуту, положення якої свідчать, що: «до злочинів, які підпадають під юрисдикцію Суду, не застосовуються будь-які строки давності» [3]. Це означає, що особи можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності незалежно від того, скільки часу пройшло з моменту вчинення злочину.

З огляду на це, маємо переконання, що відсутність строку давності забезпечує майбутню справедливість для жертв міжнародних злочинів, зокрема, таких як геноцид. Саме це дозволяє жертвам, їхнім родинам і суспільству в цілому отримати можливість для неупередженого,

безстороннього, об'єктивного розслідування та покарання винних, незалежно від того, що злочини були вчинені багато років тому.

Тому, принцип незастосування строку давності є критично важливим для міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб. Він забезпечує справедливість, запобігає безкарності, підтримує міжнародні зобов'язання і сприяє правовій визначеності, в контексті міжнародного кримінального правосуддя. Цей принцип підкреслює серйозність міжнародних злочинів і необхідність їх переслідування, незалежно від часу, який минув з моменту їх вчинення.

Важливо підкреслити, що практика виконання державами зобов'язання карати за злочин геноциду відповідно до Конвенції про геноцид показує, що це може відбуватися або через національні суди, або через застосування відповідних норм національного законодавства щодо злочину геноциду, чи через розширене трактування цього злочину. Можливе також ухвалення рішення про вчинення геноциду як на підставі національного закону, так і на основі Конвенції про геноцид [26, с. 90].

Наступним етапом дослідження виступає аналіз практики щодо притягнення до міжнародної відповідальності осіб, які вчинили злочин геноциду.

Так, взірцем практики, для притягнення до міжнародної відповідальності осіб, які вчинили злочин геноциду, виступає справа «Боснія та Герцеговина проти Югославії (Сербія і Чорногорія)».

На підставі даних подій, Рада Безпеки ООН Резолюцією № 955 від 8 листопада 1994 року створила МКТР [7]. Метою МКТР було засудити осіб, винних у скоєних злочинах в порушення норм міжнародного права. Вбивство тутсі було систематичним планом і наміром хуту знищити повністю або частково групу, на основі їхньої національності, етнічної або расової

приналежності. Тому було очевидно, що події, які відбулися в Руанді вважаються геноцидом.

Серед засуджених за даний злочин були: політики та військові, які зловживали своєю владою, а також не здійснювали своїх обов'язків щодо запобіганню та каранню злочину геноциду. Більшу частину засуджених за геноцид становили й ті, які не зуміли запобігти вчиненню та взяття участі у геноциді.

МКТР, також, засуджував осіб, які не обов'язково мали політичну чи військову відповідальність позиції, але все ще були причетні до геноциду. Одним був Мухімана, він був радником, який особисто брав участь у звірствах населення тутсі. Мухімана займав впливове становище в комуні, в якій він проживав, і використовував це становище для участі у вбивствах тутсі [67].

Є й інші випадки, коли МКТР засуджував осіб, які не займали військової чи політичної позиції в суспільстві. У деяких випадках, обвинувачені не брали активної участі в геноциді, а були пасивними і дозволяли людям здійснювати вбивства та насильство; або вони повідомляли військовим, де ховаються тутсі; або вони були спостерігачами, сприяли чи підбурювали до скоєння злочину.

З огляду на вищезазначене, можемо підвести підсумок. Дослідження питання притягнення фізичних осіб до міжнародної відповідальності за злочин геноциду підтверджує, що відповідно до міжнародного кримінального права, усі особи, незалежно від їхньої ролі в державній чи військовій ієрархії, підлягають кримінальній відповідальності за вчинення цього злочину.

Конвенція про геноцид та Римський статут закріплюють принцип індивідуальної відповідальності, що дозволяє карати не лише безпосередніх

виконавців, а й тих, хто планує, санкціонує, спонукає чи підбурює до вчинення злочину.

Практика міжнародних судів, таких як МКТР, демонструє, що до відповідальності можуть бути притягнуті навіть ті особи, які не займають офіційні посадові позиції, але все ж беруть участь у геноциді. Це підкреслює важливість комплексного підходу до визначення відповідальності та ролі різних осіб у злочинах геноциду.

Висновки до Розділу 2

Узагальнюючи вищевказане, можемо підвести наступні підсумки.

Так, оскільки в нас відсутнє єдине загальновизнане тлумачення поняття «міжнародний злочин», ми виокремили відповідні ознаки, що допомагають характеризувати злочини, як міжнародні, а не загальнокримінальні.

З огляду на це, ми дійшли до висновку, що геноцид визнається міжнародним злочином, бо передбачений Конвенцією про геноцид та Римським статутом, містить в собі відповідні суб'єктивні, об'єктивні та контекстуальні елементи, визнається міжнародним співтовариством як такий, що посягає на основоположні цінності та права людини, а, також, за вчинення якого передбачена міжнародна відповідальність.

Був розглянутий контекстуальний елемент як характерна ознака, що притаманна геноциду як міжнародному злочину. Для детального розуміння зазначеного злочину, було здійснено дослідження щодо виокремлення трьох структурних складових контекстуального елемента геноциду, таких як: по-перше, наявність осіб, які мають приналежність до національної, етнічної, расової або релігійної групи; по-друге, наявність конкретного наміру, направлено на знищення повністю або частково будь-якої із «захищених»

груп; по-третє, наявність дій, що здійснюються в умовах, які спрямовані проти «захищеної» групи або могли призвести до її знищення.

Саме існування контекстуального елемента та його структурних складових, допомагає здійснювати належну кваліфікацію злочину, віднесення його до міжнародного, та розуміти, які саме протиправні діяння будуть вважатися геноцидом.

Останнім питанням, яке було розглянуто в цьому Розділі, виступає відповідальність фізичних осіб за злочин геноциду за міжнародним кримінальним правом. Слід зазначити, що ефективне забезпечення відповідальності за геноцид є критично важливим для підтримки міжнародного правопорядку та запобігання повторенню таких злочинів у майбутньому.

Так, відповідальність за злочин геноциду є ключовим аспектом міжнародного права, який включає як державну, так і індивідуальну відповідальність.

Щодо притягнення до відповідальності фізичних осіб, варто наголосити, що дане питання врегульовано положеннями Римського статуту, який визначає: суб'єктів, які підпадають під юрисдикцію Суду; діяння, за вчинення яких фізичні особи будуть нести відповідальність; принципи; універсальну юрисдикцію Суду щодо притягнення до відповідальності таких осіб. Так, можемо констатувати, що фізичні особи будуть нести відповідальність за злочин геноциду, незалежно від їхньої ролі в суспільстві, зокрема, чи являються вони посадовими особами в органах державної влади або військовими командирами чи іншими начальниками.

РОЗДІЛ 3. ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ ЗА МІЖНАРОДНИМ ТА НАЦІОНАЛЬНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ

3.1. Ратифікація Римського статуту Україною: проблемні аспекти

Слід зазначити, що історія світу, зокрема: Перша та Друга світова війна, Балканські війни, геноцид у Руанді – підштовхнули міжнародне співтовариство до створення першої в історії міжнародного кримінального права постійно діючої установи – Міжнародного Кримінального Суду (далі – МКС).

Прийнятий 17 липня 1998 року Римський статут є установчим договором МКС, який ратифікований 120 країнами, саме він заклав основу для функціонування МКС, що змінило підходи до відповідальності за серйозні злочини на глобальному рівні.

МКС є першим постійним міжнародним кримінальним судом, створеним для того, щоб допомогти покласти край безкарності виконавців найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства, а саме військових злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії.

Римський статут став важливим кроком у формуванні міжнародної системи правосуддя, зокрема в контексті міжнародного співтовариства, прав людини та боротьби зі злочинами, що відносяться до міжнародних.

Варто звернути увагу на короткий виклад обставин, які стосуються України та ратифікації Римського статуту, загалом.

Так, 20 січня 2000 року Україна підписала Римський статут. Як відомо з положення ст. 9 Конституції України: «чинні міжнародні договори, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України», тобто недостатньо лише підписання міжнародного договору, оскільки лише після ратифікації Римський статут, визнався би частиною національного законодавства [8].

Необхідно зауважити, що 11 липня 2001 року був наданий Висновок Конституційного суду України (далі – КСУ), який стосувався відповідності Конституції України Римського статуту, у якому надається перелік неузгодженостей Конституції України з Римським статутом. Проте, КСУ виявив неузгодженість лише в питанні того, що «Міжнародний кримінальний суд...доповнює національні органи кримінальної юстиції», у зв'язку з чим Римський статут не був ратифікований Україною [11].

Проте, події, які почали відбуватися з листопада 2013 року по теперішній час на території України, зокрема: Революція гідності, окупація Автономної Республіки Крим, початок війни на сході країни та повномасштабне вторгнення, надали поштовх для розуміння необхідності та важливості ролі Римського статуту.

Таке невинуватене зволікання з ратифікацією Україною Римського статуту створює серйозну загрозу для забезпечення притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, вчинені на території України з 2014 року, та суттєво ускладнює шлях до справедливості.

МКС має юрисдикцію щодо ситуації в Україні з 2015 року, після внесення змін до ст. 124 Конституції України, яка закріплює, що: «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду» [8].

У березні 2022 року в результаті звернення 39 держав-учасниць до Римського статуту МКС було відкрито розслідування ситуації в Україні, зокрема щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду.

Важливим питанням виступає те, що Україна не визнала повністю юрисдикцію МКС, а лише юрисдикцію стосовно конкретних злочинів. Так, виходячи зі змісту та сутності заяв Верховної Ради України (далі – ВРУ) від 25 лютого 2014 року та 4 лютого 2015 року, Україна визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів проти людяності, починаючи з 21 листопада 2013 року, та воєнних злочинів, починаючи з 20 лютого 2014 року [40].

Тобто, нашою державою не було визнано юрисдикцію МКС щодо злочину геноциду.

Слід проаналізувати, з яких причин не було здійснено ратифікацію Римського статуту Україною раніше, враховуючи дослідження науковців та власні висновки.

Основною проблемою, через яку наша держава не прагнула ратифікувати та повністю визнавати юрисдикцію Римського статуту, виступали побоювання України, що через можливість розслідування міжнародних злочинів, які вчинялися на території нашої держави з 2014 року, будуть притягнені до відповідальності українські військові командири та інші начальники, які захищали та захищають територію зі зброєю [30].

Хоча, Статут ООН, у ст. 51 закріплює положення, яке надає право на самооборону держави, у випадку збройної агресії, а також порушення міжнародного миру та безпеки [4], тому, на нашу думку, дане побоювання не є логічним та змістовним, а отже, застереження України щодо ризиків притягнення українських військових командирів та інших начальників до відповідальності через механізм МКС, не повинні були бути причиною зволікання та не ратифікації Римського статуту.

Також, проблемою була недовіра до міжнародних інституцій, враховуючи досвід таких країн світу, як: США, Китай, Ізраїль, – які не ратифікували Римський статут, оскільки вважають, що МКС є інструментом

політичного тиску, що може загрожувати їхньому суверенітету, а також, що їхні політичні або військові лідери стануть об'єктами переслідування. Окрім цього, дані держави висловлювали певний скептицизм щодо МКС, вважаючи його політично мотивованим.

Проблемним аспектом, зокрема, виступав момент адаптації національного законодавства, оскільки наша держава, на той час, потребувала значних змін у своєму законодавстві для відповідності вимогам статуту, а це складний та тривалий процес, оскільки існувала колізія та суперечності положень Римського статуту та національного законодавства, не тільки в межах кримінального закону, а ще й на рівні Конституції України, що ускладнювало його ратифікацію.

Окрім того, на нашу думку, Україна, також, намагалася уникнути загострення міжнародних відносин, що вплинуло на прийняття рішення про ратифікацію Римського статуту.

З огляду на вищезазначене, саме ці проблеми суттєво ускладнили процес ратифікації Римського статуту, проте їх подолання є важливим для зміцнення міжнародного кримінального правосуддя та забезпечення справедливості.

Важливо зазначити, що, за такий тривалий період та події, які відбуваються, Україна зрозуміла важливість та необхідність ратифікації Римського статуту. Зокрема, внесення змін до Кримінального кодексу України у Розділ XX та доповнення нових статей, у зв'язку з чим, значною мірою, здійснилася адаптація кримінального законодавства до вимог Римського статуту, яка вплинула на подальше прийняття рішення щодо його ратифікації та визнання юрисдикції МКС.

Варто додати, що 21 серпня 2024 року прийняли Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та

поправок до нього», проте він ще не набрав чинності [10]. Саме прийняття цього Закону є великим кроком та відіграє важливу роль для України в аспекті розслідування злочинів, передбачених Римським статутом, зокрема, геноциду, а також притягнення до відповідальності винних осіб.

Ратифікація Римського статуту для України має кілька важливих наслідків:

- по-перше, Україна визнає юрисдикцію МКС, що дозволяє розслідувати злочини, вчинені на території України, зокрема, геноциду, злочин агресії та воєнні злочини;

- по-друге, ратифікація Римського статуту підвищує міжнародний імідж України як держави, яка підтримує та визнає міжнародне право та правосуддя;

- по-третє, визнання юрисдикції МКС може мати, так званий, стримувальний ефект потенційних злочинців, оскільки вони будуть розуміти, що їх буде притягнуто до міжнародної кримінальної відповідальності;

- по-четверте, ратифікація спрощує співпрацю з міжнародними правозахисними організаціями, які працюють над розслідуванням міжнародних злочинів, вчинених на території України, та, безпосередньо, з МКС;

- по-п'яте, це створить чітке правове підґрунтя для розслідування, покарання та притягнення до відповідальності за злочини, вчинені за період з 2014 року по теперішній час;

- по-шосте, ратифікація Римського статуту може суттєво вплинути на правову систему України та міжнародні відносини, підвищуючи рівень відповідальності за міжнародні злочини і зміцнюючи правосуддя в країні.

Таким чином, можемо підвести підсумок, що історичний контекст, зокрема, події світових війн та геноцидів, заклав основи для призову створення МКС та прийняття Римського статуту, як реакцію на безкарність за серйозні міжнародні злочини, усвідомлюючи наслідки таких жахливих подій.

Нашій державі важливо було ратифікувати цей статут, щоб забезпечити притягнення до відповідальності осіб, за вчинення міжнародних злочинів на нашій території, зокрема в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Прийняття закону від 21 серпня 2024 року стало важливим кроком у зміцненні міжнародного правосуддя в Україні, спрощення співпраці з міжнародними організаціями та створення правової основи для покарання винних у найтяжчих міжнародних злочинах.

Окрім того, слід підкреслити важливість ратифікації Римського статуту Україною в питанні злочину геноциду.

Так, по-перше, Римський статут визначає геноцид як один з найтяжчих міжнародних злочинів, що дозволяє Україні притягувати до відповідальності осіб, винних у вчиненні геноциду на її території не тільки за національним законодавством, а ще за міжнародним.

По-друге, ратифікація надає Україні можливість визнати юрисдикцію МКС щодо злочину геноциду, що є важливим для розслідування та покарання винних за цей злочин на міжнародному рівні.

По-третє, визнання геноциду на міжнародному рівні через Римський статут сприяє легітимації правових дій України та підвищує значущість зусиль у боротьбі з такими злочинами.

По-четверте, ратифікація відкриває двері для співпраці з міжнародними організаціями та державами в розслідуванні геноцидних злочинів, що може сприяти ефективнішому притягненню винних до відповідальності.

А також, установлення юрисдикції МКС допомагає покласти край безкарності за вчинення геноциду, що є важливим для підтримання миру та стабільності в Україні та за її межами.

Зокрема, ратифікація Римського статуту Україною демонструє своїм громадянам та міжнародному співтовариству справжній намір нашої держави поважати принцип верховенства права для всіх, хто постраждав від агресії РФ.

3.2. Порівняльний аналіз визначення та основних ознак геноциду за Кримінальним кодексом України та Римським статутом

Так, першочерговим елементом розгляду зазначеної проблематики виступає те, що прогресивний розвиток міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у сфері боротьби зі злочинністю, йде шляхом, з одного боку, кодифікації міжнародно-правових норм та уніфікації норм національного права, які передбачають відповідальність за злочини, які за своїм характером та ознаками, становлять найбільшу загрозу стабільності міжнародного правопорядку, та, з іншого боку, шляхом створення різного роду процедур, що є необхідними для реалізації норм матеріального права.

Україна є учасником великої кількості важливих міжнародних договорів, що регламентують питання боротьби з міжнародними злочинами, зокрема, геноцидом. Дані міжнародні акти регламентують широке коло питань: від визначення меж кримінальної юрисдикції держави до встановлення відповідальності та караності конкретних діянь.

Імплементация міжнародно-правових норм кримінально-правового характеру є однією з найскладніших проблем співвідношення та взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права.

Імплементацию міжнародно-правових норм можна поділити на дві основні частини: по-перше, держава може включити в своє право норми, що відсилають до норм міжнародного права, внаслідок чого останні можуть діяти всередині країни; по-друге, держава може приймати нові норми права, змінювати чи скасовувати існуючі, виконуючи вимоги міжнародного права, адаптувати їх до особливостей внутрішньої правової системи [48, с. 24].

Тобто, під імплементацией необхідно розуміти такий спосіб впливу міжнародного кримінального права на кримінальне право України, за якого вже існуюча кримінально-правова норма або, частіше, нова норма національного кримінального закону, що вводиться, адаптується внутрішнім законодавцем на виконання міжнародного договору.

Важливо зазначити, що, на нашу думку, геноцид як злочин був впроваджений до Кримінального кодексу України (далі – КК України) з метою забезпечення правової охорони від найтяжчих злочинів, які порушують основні права людини.

Ми вважаємо, що дане впровадження зумовлено кількома чинниками: по-перше, Україні важливо дотримуватися міжнародних зобов'язань, зокрема Конвенції про геноцид; по-друге, у світлі історичних подій, а також подій які відбуваються наразі на території України, необхідність визнання та притягнення відповідальності за вчинення даного злочину стала очевидною; по-третє, включення геноциду до КК України допомагає чітко визначити його як злочин, що полегшує здійснення кваліфікації злочину, кримінального розслідування діянь, притягнення до відповідальності та застосування покарання; по-четверте, передбачення даного злочину національним

кримінальним законодавством забезпечує захист прав людини та запобігання будь-яким формам дискримінації та насильства.

Тобто, законодавчі зміни та впровадження кримінальних міжнародно-правових норм в національне законодавство підкреслює важливість та серйозність боротьби з такими злочинами, визнання таких злочинів як на міжнародному рівні, так і на національному.

Так, КК України передбачає закріплення злочину геноцид у ст. 442, яка зазначає: «геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі. Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів караються пробаційним наглядом на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк» [9].

У свою чергу, як було зазначено в нашому дослідженні вище, Римський статут у ст. 6 передбачає визначення геноциду, а також його основних ознак [3].

На нашу думку, доцільним, для детального розгляду нашого питання, буде здійснення аналізу складу злочину за ст. 442 КК України, а також структурних елементів, які є необхідними для кваліфікації даного злочину.

Склад злочину будь-якого кримінально-протиправного діяння передбачає наявність таких обов'язкових ознак, як: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Щодо об'єкту даного злочину, можемо зазначити наступне. Об'єкт злочину – це те, на що завжди посягає злочин, і чому він заподіює відповідну шкоду. Тобто, це ті суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом.

Так, Лащук Є.В. зазначає, що: «основним безпосереднім об'єктом злочину геноцид вступає безпека існування національних, етнічних, расових та релігійних груп як складова безпеки людства, у свою чергу, додатковим об'єктом є життя, здоров'я, свобода, честь та гідність людини [25, с. 159].

Окрім того, важливим аспектом дослідження об'єкту даного злочину є потерпілий, як характерна ознака, яка належить саме цьому злочину. З дефініції ст. 442 КК України випливає, що потерпілим є будь-яка фізична особа, яка має приналежність або є членом національної, расової, етнічної або релігійної групи.

Наступним структурним елементом складу злочину виступає об'єктивна сторона. Слід констатувати, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішня форма діяння, яка виражається у вчиненні, передбаченого законом, діяння (дії або бездіяльності), яка заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту злочину.

Об'єктивна сторона злочину геноциду полягає у здійсненні відповідних діянь (дій або бездіяльності) у наступних формах: 1) позбавлення життя членів національної, етнічної, расової або релігійної групи; 2) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень членам національної, етнічної, расової або релігійної групи; 3) створення для будь-якої із зазначених груп життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) скорочення

дітонародження такої групи; 5) запобігання дітонародженню в такій групі; 6) насильницька передача дітей з однієї групи в іншу; 7) публічні заклики до геноциду; 8) виготовлення матеріалів із закликами до геноциду [9].

Щодо суб'єкту злочину, можна вказати те, що з огляду на положення ст. 18 та ст. 22 КК України, ним є загальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-ти років [9].

Проте, необхідно звернути увагу, що науковці, також, вказують на те, що суб'єктом можуть бути фізичні особи, які у віці від 14 до 16 років здійснили геноцид у формі: вбивства чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень, оскільки вони будуть підлягати кримінальній відповідальності за ст. 115 та ст. 121 КК України, за які передбачена кримінальна відповідальність з 14-ти років [28, с. 290].

Слід зазначити, що Зайченко О. Ю. пропонує виокремлювати не лише загальний суб'єкт, а також спеціальний, до якого відносяться: службові особи (посадові особи органів державної влади) та військовослужбовці (військові командири або уповноважені особи діяти як військові командири) [20, с. 219].

Суб'єктивна сторона становить внутрішню форму діяння, оскільки включає відповідні психологічні процеси, які характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення злочину. З огляду на це, геноцид є умисним злочином, особа усвідомлює суспільно небезпечність діяння та наслідки за його вчинення.

Окрім того, характерною ознакою суб'єктивної сторони даного злочину виступає мета, яка прямо передбачена ч. 1 та ч. 2 ст. 442 КК України, зокрема: 1) повного або часткового знищення будь-якої із перелічених груп; 2) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення геноциду [9].

Також, доповненням до розгляду складу злочину за ст. 442 КК України, виступає момент, з якого злочин вважається закінченим. Так, з виділених форм об'єктивної сторони, можемо стверджувати, що за першою та другою формою об'єктивної сторони, зокрема, вбивство або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень членам будь-якої із груп – вважається закінченим, з моменту настання відповідних наслідків, тобто смерті або нанесення тяжких тілесних ушкоджень. У свою чергу, в усіх інших формах об'єктивної сторони, злочин буде вважатися закінченим з моменту вчинення зазначених діянь.

Наступним кроком дослідження нашої проблематики виступає здійснення порівняльного аналізу закріплених норм, які визначають відповідні протиправні діяння як геноцид.

Здійснюючи аналіз, на перший погляд, можна вказати, що відсутні будь-які відмінності між цими положеннями, та ст. 442 КК України повністю відображає зміст ст. 6 Римського статуту. Проте, на нашу думку, доречно буде, для повного розуміння, структурно та логічно зробити перелік явних та основних відмінностей даних положень.

Першим елементом, який відрізняє ці два положення, виступає відсутність зазначення в об'єктивній стороні, за ст. 442 КК України, діяння, які направлені на заподіяння «психічного розладу».

Теоретичні дослідження наголошують на тому, що в ст. 442 КК України прямо не зазначається питання психологічної шкоди для того, щоб забезпечити тлумачення цього положення в рамках та контексті міжнародного права, проте, звертається увага, що присутня необхідність для розширення словосполучення «тілесні ушкодження», щоб вони охоплювали не тільки фізичну, а ще й психічну шкоду [31, с. 455].

Також, ст. 442 КК України у ч. 2 містить виокремлення публічних закликів та виготовлення матеріалів із закликами до геноциду, що у свою чергу, є відмінною рисою, оскільки ст. 6 Римського статуту не передбачає даного положення. Водночас, Римський статут у п. е ч. 3 ст. 25 робить акцент на тому, що фізична особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо прямо і публічно закликає інших до вчинення геноциду [3]. При цьому, розуміння фрази «пряме і публічне підбурювання» є дещо ширшим, ніж «публічні заклики».

Наступною відмінною ознакою виступає те, що тільки геноциду як міжнародному злочину за Римським статутом притаманна така ознака, як діяння, яке мало місце в контексті явної лінії подібної поведінки, спрямованої проти групи, або було діянням, яка сама по собі могло призвести до її знищення, оскільки дана ознака є контекстуальним елементом, характерним лише для міжнародних злочинів [31].

Окрім цього, варто вказати те, що основною відмінністю контексту даних положень є те, що ст. 442 КК України зосереджена на кримінальній відповідальності в рамках національного законодавства, у свою чергу, ст. 6 Римського статуту є частиною міжнародного кримінального права, яка стосується міжнародних злочинів.

На останок, слід зазначити, що всі інші елементи ст. 442 КК України та ст. 6 Римського статуту є аналогічними та охоплюють однакову поведінку при вчиненні даного злочину.

Таким чином, можемо підсумувати, що нормативне закріплення злочину геноциду в КК України має на меті: захист прав людини, запобігання жакливих протиправних діянь та забезпечення правової охорони від найбільших загроз міжнародному правопорядку. Передбачення даного злочину у національному кримінальному законодавстві підкреслює

важливість міжнародних стандартів у національному праві, та необхідність активної боротьби з зі злочинами, які посягають на основоположні цінності.

Варто зазначити, що у рамках розглянутого питання, на нашу думку, відмінності, які є між положеннями ст. 442 КК України та ст. 6 Римського статуту не є, занадто, суттєвими. Положення ст. 442 КК України, значною мірою, відображає зміст та сутність ст. 6 Римського статуту. При цьому, невключення деяких ознак, лише вказує на те, що вони відрізняються за міжнародним та національним кримінальним правом, що дає змогу правильно кваліфікувати те чи інше протиправне діяння.

Тобто, варто зробити висновок, що виокремлено дві суттєві відмінності, такі як: 1) відсутність зазначення в об'єктивній стороні, за ст. 442 КК України, діяння, які направлені на заподіяння «психічного розладу»; 2) діяння, яке мало місце в контексті явної лінії подібної поведінки, спрямованої проти групи, або було діянням, яка сама по собі могло призвести до її знищення.

Внесення змін до ст. 442 КК України, щоб вона відповідала ст. 6 Римського статуту, може бути корисним, але не є обов'язковим з наступних причин: по-перше, Україна вже зобов'язалася виконувати міжнародні норми та зобов'язання, тому, у разі необхідності, її судова система може застосовувати принципи Римського статуту без формальних змін у національному законодавстві; по-друге, КК України і Римський статут можуть мати різні структури і підходи. Основне завдання — забезпечити виконання міжнародних зобов'язань та дотримання прав людини. Якщо національне законодавство вже охоплює ці принципи, то може бути відсутня необхідність змінювати кодекс; по-третє, судова практика та інтерпретація можуть адаптуватися до міжнародних стандартів, не чекаючи формальних змін у законодавстві. У свою чергу, при здійсненні правосуддя, судді можуть

посилатися на міжнародні норми при ухваленні рішень; по-четверте, внесення змін до КК України може бути складним і тривалим процесом, що вимагає немало часу та ресурсів. У певних випадках, краще зосередитися на підвищенні ефективності застосування існуючих норм.

Отже, хоча приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів є важливим, не завжди вимагається зміна статей кодексу, якщо існуючі норми вже забезпечують виконання міжнародних зобов'язань.

Окрім того, можемо звернути увагу на наслідки відсутності деяких ознак злочину геноциду в ст. 442 КК України. Так, якщо в національному законодавстві відсутні ключові ознаки, це може ускладнити проведення розслідувань та обвинувачень на рівні національних судів. Це може призвести до ситуації, коли МКС буде готовий розглядати справи, але національне законодавство не зможе забезпечити відповідну правову базу для внутрішнього розслідування.

Наступним є те, що відсутність відповідних ознак може призвести до проблем із співпрацею з МКС, якщо справи не будуть належним чином розслідувані на національному рівні.

Отож, внесення змін до ст. 442 КК України, щоб включити ознаки, які присутні у ст. 6 Римського статуту, а відсутні в національному законодавстві, може бути корисним для посилення правового захисту, забезпечення відповідності міжнародним стандартам і зміцнення співпраці з МКС. Це, також, може допомогти Україні ефективніше боротися з міжнародними злочинами на національному рівні.

3.3. Пропозиції щодо покращення міжнародного співробітництва у сфері боротьби та запобігання злочину геноцид

Для детального розгляду зазначеної тематики та надання відповідних пропозицій, слід виокремити розуміння міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинами в цілому, оскільки саме на підставі такого аналізу, зможемо висунути точні та необхідні пропозиції щодо покращення міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочином геноцид.

Так, Нуруллаєв І.С. вважає, що під міжнародним співробітництвом держав у сфері боротьби зі злочинністю слід розуміти: «цілеспрямовану та спільну діяльність суб'єктів міжнародного права, яка здійснюється відповідно до норм і принципів міжнародного права, ґрунтується на рівноправності, справедливості, взаємній вигоді, і спрямовується на досягнення спільних інтересів у сфері боротьби зі злочинністю та забезпечується за допомогою особливого організаційно-правового механізму ООН» [34, с. 151].

У свою чергу, Смирнов С.І. зазначає, що «міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю – це врегульована нормами міжнародного та внутрішнього законодавства, або заснована на принципі взаємності, різноманітна за напрямками і формами взаємодія правоохоронних і судових органів, яка здійснюється на всіх етапах кримінального провадження, що спрямовується на вирішення загальних завдань кримінального процесу» [36, с. 6].

Так, беручи за основу дослідження науковців, вбачаємо за потрібне констатувати, що на нашу думку, міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю – це складна система суспільних відносин, яка заснована на відповідному міжнародному договорі, включає в себе цілеспрямовану, спільну, постійну, узгоджену, широку за масштабами і

різноманітну за формами та напрямками діяльність, яка стосується загальних інтересів держав, які співпрацюють, і спрямована на досягнення єдиної мети та реалізації попередження, розкриття, розслідування, притягнення до відповідальності винних осіб.

Принцип міжнародного співробітництва держав виступає одним із принципів *jus cogens*, викладений в Статуті ООН [4], Декларації про принципи міжнародного права [5], Заключному акті НБСЄ [6], та інших пріоритетних міжнародних актах.

Слід зазначити, що міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю здійснюється за відповідними формами (або напрямками) та рівнями.

Так, Іванов А.В. звертає увагу на форми міжнародного співробітництва, стверджуючи, що «міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю здійснюється: по-перше, за допомогою обміну інформацією (інформація щодо осіб, які вчинили злочин); по-друге, за допомогою спільного проведення розслідувань (для ефективного та швидкого виявлення та припинення злочинів); по-третє, за допомогою екстрадиції злочинців; по-четверте, за допомогою створення спільних міжнародних організацій (саме тих, які спеціалізуються в напрямку конкретного злочину); по-п'яте, за допомогою підписання та ратифікації міжнародних договорів (зокрема тих, які встановлюють стандарти та процедури з протидії конкретних злочинів); по-шосте, за допомогою спільних оперативних дій та спеціальних операцій (наприклад, направлені на затримання злочинців); по-сьоме, за допомогою обміном практики та досвіду; по-восьме, за допомогою фінансової та технічної підтримки (наприклад, для реалізації відповідного плану щодо затримання злочинців та припинення злочину); по-дев'яте, за допомогою створення спільної міжнародної бази даних (щодо збору, обробки та аналізу

злочинів для подальшого їх запобігання та швидкого виявлення); по-десяте, за допомогою дипломатичних переговорів [22, с. 681].

Щодо рівнів міжнародного співробітництва, важливо зазначити наступне.

Науковці виокремлюють три основних рівні, на яких здійснюється міжнародне співробітництво: 1) двостороннє, сутність якого полягає у співпраці лише двох держав та їх компетентних органів; 2) регіональне, яке здійснюється між державами, за умови їх об'єднання за територіальною ознакою (Європейський Союз, Рада Європи), або в межах діяльності регіональних міжнародних організацій; 3) глобальне, яке залучає, практично, всі країни світу до боротьби з міжнародною злочинністю за сприяння міжнародних організацій світового рівня [49].

З огляду на вищезазначене, варто констатувати, чому важливо розглянути питання щодо покращення міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочином геноциду. Так, воно є надзвичайно важливим в кількох ключових аспектах:

1) посилене співробітництво між державами та міжнародними організаціями може допомогти виявляти ознаки потенційного геноциду на ранніх стадіях, що дає змогу запобігти його вчиненню;

2) міжнародне співробітництво дозволяє проводити ефективні розслідування злочинів геноциду, забезпечуючи доступ до свідків, документів та ресурсів, які можуть бути недоступні для однієї країни;

3) співпраця між національними та міжнародними судами сприяє притягненню до відповідальності винних, що є ключовим для досягнення справедливості;

4) держави можуть отримувати підтримку (як фінансову, так і технічну) від міжнародних організацій для розслідування та покарання злочинців, а також для допомоги жертвам, постраждалим від геноциду;

5) міжнародне співробітництво може сприяти розробці спільних стандартів і норм, які регулюють процесуальні аспекти його розслідування, що пришвидшує та підвищує ефективність здійснення такої діяльності;

6) ефективна співпраця між державами може сприяти зміцненню довіри на міжнародній арені та покращенню дипломатичних відносин;

7) боротьба з геноцидом є глобальним викликом, який вимагає спільних зусиль усіх держав, оскільки геноцид не знає кордонів, і може загрожувати усьому міжнародному співтовариству.

Отже, можемо наголошувати на актуальності та необхідності розгляду питання, пов'язаного з висуненням пропозицій щодо покращення міжнародного співробітництва у даній сфері.

На нашу думку, першою пропозицією виступає створення та формування коаліцій по запобіганню геноциду. Тобто, необхідно залучити держави, які мають спільні політичні, економічні та культурні інтереси у запобіганні цього злочину (наприклад, країни, які пережили подібні події), а також за допомогою залучення структур, таких як: Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Африканський союз – всі ті, які мають ресурси та досвід роботи у кризових та тяжких ситуаціях.

Дана коаліція проводила б спільні навчальні програми для військових, дипломатів та правоохоронців, що включають вивчення ранніх ознак геноциду, методів реагування та використання міжнародних правових механізмів. Окрім того, було б здійснено запровадження спільних місій для моніторингу ситуацій у країнах, що знаходяться під загрозою, з метою виявлення ранніх ознак геноциду та порушень прав людини, зокрема,

коаліційні групи могли б працювати над документуванням випадків насильства та збором доказів, щоб зафіксувати обставини, які можуть свідчити про ознаки геноциду тощо.

Варто додати, що коаліції могли б: розроблювати документи, що описують спільні підходи до запобігання геноциду, включаючи стратегії для конкретних регіонів з високим ризиком; впроваджувати спільні інформаційні кампанії для підвищення обізнаності про загрози геноциду та зміцнення міжнародної солідарності в цій сфері; залучати кошти для фінансування ініціатив коаліцій, зокрема, для проєктів у галузі освіти та прав людини тощо.

Формування коаліцій може значно посилити міжнародну відповідь на загрози геноциду, забезпечуючи більш скоординоване та ефективне запобігання, а також швидку реакцію на ранніх стадіях вчинення злочину геноциду.

Також, слід запропонувати фінансування програм профілактики геноциду. Тобто, фінансування освітніх програм, які: навчають основам прав людини, історію та наслідки злочину геноцид, що допоможуть змінити ставлення суспільства до дискримінації та насильства, оскільки будуть формувати культуру толерантності, що знижує ризик вчинення такого серйозного злочину.

Інвестиції в освіту та розвиток прав людини не лише знижують ризики вчинення геноциду, а ще й формують суспільство, яке може протистояти насильству, дискримінації та ненависті.

Наступною пропозицією виступає запровадження міжнародних механізмів моніторингу ситуацій в країнах, де присутній великий ризик вчинення даного злочину. Механізми моніторингу можуть виявляти ранні ознаки геноциду, зокрема: дискримінацію, насильство та інші соціальні

напруження. Це дозволяє міжнародному співтовариству вжити заходів ще до того, як конфлікт досягне критичної точки.

Механізми моніторингу можуть створювати та надавати регулярні звіти про ситуацію в країнах з підвищеним ризиком, оскільки забезпечення відкритої інформації про ситуацію в країнах допоможе запобігти приховуванню злочинів і сприятиме швидкому реагуванню щодо запобігання даних злочинів.

Встановлення механізмів моніторингу є критично важливим для своєчасного реагування на загрози геноциду. Це дозволяє не лише виявляти ризики на ранніх стадіях, але й забезпечує підвищену міжнародну обізнаність та сприяє колективним зусиллям у запобіганні жаклих подій. Ефективні механізми моніторингу можуть суттєво знизити ймовірність виникнення геноциду та забезпечити захист прав людини.

Слід зазначити, що доцільним також, було б створення інформаційних платформ, при цьому, одну платформу лише для держав та міжнародних організацій, за допомогою яких можна було б оперативно обмінюватися інформацією про виявлені ознаки злочину або ризики вчинення злочину, та координувати дії на міжнародному рівні, забезпечуючи швидшу реакцію на загрози та координацію відповідних дій, що підвищить загальну ефективність міжнародних зусиль.

А також, друга платформа, яка надала б змогу участі не тільки державам, але й представникам громадянського суспільства, зокрема: активістам, вченим, громадським організаціям тощо, які б мали, безпосередній, досвід роботи в зонах ризику або досліджували дане питання, що дозволить враховувати потреби та побоювання суспільства, а також підвищить легітимність рішень та стратегій, оскільки будуть враховані думки, так званих, «вразливих груп населення».

На нашу думку, створення Інформаційних платформ сприяє взаєморозумінню, обміну досвідом, координації дій і залученню громади, що робить стратегії запобігання геноциду більш ефективними та комплексними.

Узагальнюючи вищезазначене, можемо стверджувати, що реалізація цих пропозицій сприятиме не лише зниженню ризику виникнення геноциду, а й дозволить: здійснювати кращий захист прав людини, створить більш безпечне середовище для всіх людей, сприятиме стабільності міжнародного співтовариства, забезпечить належні механізми швидкого реагування на загрозу вчинення злочину, допоможе здійснювати обмін інформацією набагато простіше та швидше – все те, що є необхідними умовами для стабільного та безпечного світу.

Висновки до Розділу 3

Узагальнюючи вищевказане в цьому Розділі, можемо підсумувати. Так, Римський статут, який започаткував новий підхід до відповідальності за серйозні міжнародні злочини, а також став поштовхом для створення та основою функціонування окремої міжнародної установи – МКС, був важливим кроком для запобігання серйозних та жахливих злочинів, а також притягнення фізичних осіб до відповідальності.

Проблема ратифікації Римського статуту, в основному, була пов'язана з певними побоюваннями України щодо належності та неупередженості МКС. Проте, через події, які почали відбуватися на території України, починаючи з 2013 року та по теперішній час, відбулося усвідомлення значення та необхідності ратифікації Римського статуту, у зв'язку з чим був прийнятий Закон України, який стосується ратифікації Римського статуту.

Наступною ланкою дослідження став порівняльний аналіз визначень та основних ознак геноциду за КК України та Римським статутом. Наголошено на тому, що включення злочину геноцид до КК України є важливим кроком у забезпеченні правової охорони прав людини. Це підкреслює серйозність України у боротьбі з найтяжчими злочинами, що загрожують міжнародному співтовариству, в цілому. Незважаючи на певні відмінності між національним законодавством і міжнародними нормами, основні положення, закріплені в ст. 442 КК України, в значній мірі, відповідають змісту ст. 6 Римського статуту. Це сприяє більш ефективному кримінальному переслідуванню та кваліфікації злочинів, що посягають на основоположні цінності суспільства. З огляду на здійснене дослідження, можемо вказати, що відсутня негайна потреба у внесенні змін до ст. 442 КК України, оскільки дане положення, майже, є аналогічним до ст. 6 Римського статуту. Крім того, існуючі норми вже забезпечують виконання міжнародних зобов'язань.

Останнім аспектом розгляду питань цього Розділу, стали пропозиції щодо покращення міжнародного співробітництва у сфері боротьби та запобігання злочину геноцид. Можна стверджувати, що ефективне міжнародне співробітництво у сфері боротьби та запобігання злочину геноцид є критично важливим для запобігання та реагування на ці надзвичайні загрози. Реалізація висунутих пропозицій сприятиме не лише зниженню ризиків виникнення геноциду, але й захисту прав людини, зміцненню міжнародної стабільності та безпеки.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши викладене в магістерській роботі, можна підсумувати:

1. Визначено поняття геноциду та основні характерні ознаки за міжнародним правом. Так, тлумачення терміну «геноцид» міститься в ст. 2 Конвенції про геноцид та ст. 6 Римського статуту, які є аналогічними за своїм змістом. Тому, підсумовуючи міжнародне закріплення цього поняття, думки науковці, проаналізувавши характерні ознаки геноциду, дійшли до висновку, що геноцид слід трактувати як умисні, масові, сплановані, організовані, скоординовані та систематичні, передбачені Конвенцією, діяння, сплановані та здійснені особами, які несуть відповідальність незалежно від того, чи вони задумали план, чи віддали наказ, чи вчинили вбивства з конкретним наміром знищення будь-якої із «захищеної» групи.

2. Розкрито еволюцію концепції геноциду. У даному випадку, слід зазначити, що концепція геноциду пройшла, доволі, довгий та важкий шлях для запровадження, визнання та застосування її на міжнародній арені. Родоначальником концепції геноциду вважається Рафаель Лемкін, який, на той час, узагальнив та конкретизував суспільно небезпечні діяння, що порушують права людини та посягають на основоположні цінності міжнародного співтовариства, а також спрямовані проти приналежності осіб до відповідної групи. Тлумачення концепції геноциду Лемкіним знайшло своє відображення в ст. 2 Конвенції про геноцид, а пізніше в ст. 6 Римського статуту, але для чіткого розуміння даного міжнародного злочину, концепція була звужена. Окрім того, було здійснено багато спроб розширення концепції геноциду, проте, жодна з них не знайшла свого визнання міжнародним співтовариством, а також не запроваджено її до міжнародних актів.

3. Охарактеризовано геноцид як серйозне порушення державами норм *jus cogens*. Норми *jus cogens* виступають імперативними нормами, що мають найвищу юридичну силу серед норм національного та міжнародного права, зокрема, вони стосуються всіх держав без жодного винятку. Норма-заборона геноциду являється нормою *jus cogens*, оскільки з неї прямо витікають зобов'язання *erga omnes*. Отже, геноцид є серйозним порушенням державами норм *jus cogens*, оскільки: виступає серйозним порушенням основоположних прав людини; має універсальний та сталий характер; визнається міжнародним співтовариством; за його вчинення передбачена відповідальність та застосування покарання.

4. Досліджено загальну характеристику геноциду як злочину за міжнародним кримінальним правом. За допомогою дослідження різних позицій науковців щодо визначення поняття «міжнародний злочин», а також виокремлення характерних ознак, які відрізняють міжнародні злочини від інших, дійшли до висновку, що геноцид – це міжнародний злочин, який прямо закріплений у Римському статуті, який посягає на основоположні інтереси та цінності міжнародного співтовариства, а також визнається міжнародним співтовариством. Геноцид містить сукупність об'єктивних, суб'єктивних та контекстуальних елементів, які не характерні для загально кримінальних правопорушень, що дозволяє відокремлювати його як самостійний серйозний та тяжкий міжнародний злочин, вчинення якого тягне за собою негативні наслідки для винної особи.

5. Проаналізовано контекстуальні елементи геноциду як злочину за міжнародним кримінальним правом. Варто зазначити, що контекстуальний елемент відіграє важливу роль при кваліфікації геноциду, оскільки він визначає умови, при яких можна виокремити даний злочин як міжнародний від інших кримінально-протиправних діянь. Так, на підставі дослідження,

виокремили власне тлумачення терміну «контекстуальний елемент», під яким розуміється самостійний елемент складу міжнародного злочину, який містить в собі умови, які є супроводжуваними обставинами вчинення суспільно небезпечних діянь, що надають право характеризувати їх як міжнародний злочин. У свою чергу, структурними складовими контекстуального елемента злочину геноциду виступають: 1) приналежність потерпілої особи до будь-якої із «захищених» груп, зокрема: національної, етнічної, расової або релігійної; 2) особа, яка вчиняла даний злочин мала конкретний намір, який направлений на знищення повністю або частково будь-яку із зазначених вище груп; 3) поведінка, яка могла призвести до знищення будь-якої із «захищених» груп.

6. Визначено відповідальність фізичних осіб за злочин геноциду за міжнародним кримінальним правом. У свою чергу, притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб, врегульовано положеннями Римського статуту, який прямо зазначає: за які діяння фізичну особу може бути притягнуто до міжнародної кримінальної відповідальності; хто може бути притягнений до відповідальності тощо. Саме закріплення злочину геноциду в Римському статуті тягне за собою застосування заходів кримінальної відповідальності до фізичних осіб. Важливо вказати, що у результаті аналізу Римського статуту, були виокремлені принципи міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб, які є критично важливими для забезпечення законності, справедливості та обґрунтованості в притягненні до міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб та при застосуванні покарання. Основними принципами виступають: індивідуальна кримінальна відповідальність, принцип справедливості (який включає в себе: *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* та *ne bis in idem*), принцип відсутності зворотної сили *ratione personae* та незастосування строку

давності. Слід наголосити, що фізичні особи будуть нести відповідальність за злочин геноциду, незалежно від їхньої ролі в суспільстві, зокрема, чи являються вони посадовими особами в органах державної влади або військовими командирами чи іншими начальниками.

7. Розкрили питання ратифікації Римського статуту: основні проблемні аспекти. Вато підкреслити, що Римський статут, прийнятий у 1998 році, став основою для створення МКС і започаткував новий підхід до відповідальності за міжнародні злочини. Україна підписала статут у 2000 році, проте його ратифікація затягувалася через основні проблеми, які були пов'язані з побоюванням щодо: 1) ризику притягнення українських військових командирів та інших начальників до відповідальності через механізм МКС; 2) недовірою до міжнародних інституцій, оскільки вважалося, що МКС – це інструмент політичного тиску, який може загрожувати суверенітету держави; 3) процесу адаптації норм національного законодавства до вимог Римського статуту; 4) намагання уникнути загострення міжнародних відносин. Проте, вже 21 серпня 2024 року був прийнятий Закон України щодо ратифікації Римського статуту, який надає змогу визнати повністю юрисдикцію МКС щодо всіх злочинів, у тому числі, злочину геноциду, а також спрощує співпрацю України з МКС в аспекті розслідування та притягнення до відповідальності винних за цей міжнародний злочин.

8. Здійснено порівняльний аналіз визначень та основних ознак геноциду за Кримінальним кодексом України та Римським статутом. Було проаналізовано ст. 442 КК України, зокрема, розглянуто склад кримінального правопорушення, передбаченого національним законодавством, завдяки чому, ми дійшли до висновку, що положення ст. 442 КК України та ст. 6 Римського статуту майже ідентичні, бо мають однакові характерні ознаки та визначення

злочину геноцид, що вказує на адаптацію норм національного кримінального законодавства до вимог Римського статуту. Проте, було виокремлено дві суттєві відмінності, такі як: 1) відсутність зазначення в об'єктивній стороні, за ст. 442 КК України, діяння, які направлені на заподіяння «психічного розладу»; 2) діяння, яке мало місце в контексті явної лінії подібної поведінки, спрямованої проти групи, або було діянням, яка сама по собі могло призвести до її знищення. Дані відмінності ґрунтуються на тому, що ознаки, які не передбачені ст. 442 КК України, є ознаками, зокрема, друга, що притаманні міжнародним злочинам, тобто виступають його контекстуальним елементом, що дає змогу здійснювати правильну правову кваліфікацію злочинів. Тому, на нашу думку, відсутня нагальна потреба вносити зміни до ст. 442 КК України. Це може бути обґрунтовано наступними факторами: існуючою правовою базою (ст. 442 КК України вже передбачає покарання за злочин геноциду, та охоплює основні аспекти, які узгоджуються з міжнародними стандартами, зокрема, ст. 6 Римського статуту), гнучкістю застосування міжнародних норм (національні суди можуть застосовувати принципи міжнародного права, навіть, якщо конкретні ознаки не прописані в кодексі; у тому числі, судова практика може враховувати міжнародні норми при розгляді справ, що дозволяє адаптуватися до змінюваних умов), а також правовою адаптацією (внесення змін може вимагати значних ресурсів і часу, і зосередження на вдосконаленні існуючого законодавства або практики може бути більш ефективним у короткостроковій перспективі).

9. Зроблено пропозиції щодо покращення міжнародного співробітництва у сфері боротьби та запобігання злочину геноцид. Так, досліджуючи дане питання, виокремили, що, загалом, міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю – це складна система суспільних відносин, яка заснована на відповідному міжнародному договорі,

включає в себе цілеспрямовану, спільну, постійну, узгоджену, широку за масштабами і різноманітну за формами та напрямками діяльність, яка стосується загальних інтересів держав, які співпрацюють, і спрямована на досягнення єдиної мети та реалізації попередження, розкриття, розслідування, притягнення до відповідальності винних осіб. Були надані наступні пропозиції щодо покращення міжнародного співробітництва у сфері боротьби та запобігання злочину геноцид: по-перше, створення та формування коаліції по запобіганню геноциду; по-друге, фінансування програм профілактики геноциду; по-третє, запровадження міжнародних механізмів моніторингу; по-четверте, створення інформаційних платформ. На нашу думку, саме застосування даних пропозицій стимулює покращення ситуації з боротьбою та запобіганню злочину геноцид.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативний матеріал:

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 24.09.2024).
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 13 червня 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#n249 (дата звернення: 24.09.2024).
3. Rome Statute of the International Criminal Court from July 17, 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 24.09.2024).
4. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 27.09.2024).
5. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf> (дата звернення: 26.09.2024).
6. Conference on security and co-operation in Europe final act. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> (дата звернення: 24.09.2024).
7. Resolution of the UN Security Council № 955, November 8, 1994. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n95/140/97/pdf/n9514097.pdf> (дата звернення: 23.09.2024).

8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4194> (дата звернення: 20.09.2024).

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2004 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3056> (дата звернення: 24.09.2024).

10. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21 серпня 2024 р. № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#n2> (дата звернення: 28.09.2024).

11. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут): Висновок Конституційного суду України від 11 липня 2001 р. № 1-35/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> (дата звернення: 28.09.2024).

II. Спеціальна література:

12. Андрейченко С.С. Принципи міжнародного кримінального права. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 32. С. 4-7.

13. Афанасенко С.І. «Норми *jus cogens*». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 134-137.

14. Базов О.В. Норми *jus cogens* та зобов'язання *erga omnes* у сфері міжнародного кримінального правосуддя. *Юридична Україна*. 2020. № 6. С. 72-78.

15. Білоус Ю. «Геноцид». Що ховається за сухими формулюваннями. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/11/7345445/> (дата звернення: 24.09.2024).
16. Великий енциклопедичний юридичний словник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
17. Водянніков О.Ю. Конституція і злочин: теорія криміналізації у світлі конституційної концепції *ultima ratio*. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип. 96. С. 14-35.
18. Горбатюк А.В. Питання відповідальності держави за злочин геноциду у практиці міжнародного суду справедливості. *Наукові записки НаУКМа*. 2012. Том 129. С. 137-140.
19. Докази геноциду Росії проти українців: інтерв'ю із учасником трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/henotsyd-dokazy-viyna-rosiyi-proty-ukrayiny/31890768.html> (дата звернення: 24.09.2024).
20. Зайченко О.Ю. Кримінально-правова характеристика діяння геноцид (ст. 442 КК України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 6. С. 213-220.
21. Зелінська Н.А. Поняття «міжнародний злочин» в історико-правовому ракурсі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 65. С. 271-278.
22. Іванов А.В. Міжнародне співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 680-683.
23. Івчук Ю.Ю. Поняття «геноциду» як міжнародного злочину та особливості притягнення до відповідальності у світлі збройної агресії

російської федерації проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 685-687.

24. Коруц У. Пропаганда війни в імперативних нормах і зобов'язаннях *erga omnes*. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 149- 155.

25. Лащук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: Монографія. К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.

26. Леган І.М. Геноцид як злочин проти безпеки людства відповідно до міжнародного кримінального права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 1 (48). С. 89-91.

27. Мануїлова К.В. Становлення та розвиток концепції відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини. *Академічні візії*. 2023. Вип. 17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/680/607/615> (дата звернення: 24.09.2024).

28. Махончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства: Дис.... на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 та 12.00.11. Харків : Національний юридичний ун-т імені Ярослава Мудрого, 2014. 447 с.

29. Міжнародне право : навч. посіб. / за заг. ред. М.В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

30. Міфи та страхи довкола Римського статуту. *Українська правда*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/09/11/7225935/> (дата звернення: 24.09.2024).

31. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. *Національна школа суддів*. 2023. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1687510022%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%97%D0%BB%D>

[0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96.pdf](#) (дата звернення: 24.09.2024).

32. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея, 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

33. Нігреєва О.О. Міжнародні злочини та зобов'язання *erga omnes* у контексті міжнародно-правової охорони довкілля. *Правова держава*. 2021. Вип. 44. С. 139-147.

34. Нуруллаєв І.С. Поняття міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю як категорії міжнародного права. *Науковий юридичний журнал*. 2020. Т. 2. № 10. С. 145-153.

35. Славко А.С., Башкирова В.А. Принципи справедливої та індивідуальної кримінальної відповідальності у практиці міжнародного кримінального суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 399-402.

36. Смирнов М.І. Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Одеса : Фенікс, 2006. 242 с.

37. Строкова І. Об'єктивні ознаки геноциду в кримінальному законодавстві України та інших держав романо-германської правової сім'ї. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3 (41). С. 69-75.

38. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / за заг. ред. Теліпко В. Е. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

39. Хаустова М. Сутність поняття злочину геноциду в міжнародному праві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 73–76.

40. Чи все так однозначно з юрисдикцією Міжнародного кримінального суду щодо злочину геноциду в Україні? *Юридична газета online*. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/chi-vse-tak-odnoznachno-z-yurisdikcieyu-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu-shchodo-zlochynu-genocidu-v-ukraini> (дата звернення: 24.09.2024).

41. Що таке геноцид: правовий вимір. *Transparency international Ukraine*. 2022. URL: <https://ti-ukraine.org/news/shho-take-genotsyd-pravovyyj-vymir/> (дата звернення: 24.09.2024).

42. Global Justice Center. Поза межами вбивства: Гендер, геноцид та зобов'язання за міжнародним правом. 2018. 34 с.

III. Іноземна література:

43. Chalk F. *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions* / Ed. By G. J. Andreopoulos. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997. 31-52 p.

44. Coining a Word and Championing a Cause: The Story of Raphael Lemkin. *United States Holocaust Memorial Museum*. 2023. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/coining-a-word-and-championing-a-cause-the-story-of-raaphael-lemkin> (дата звернення: 24.09.2024).

45. Elements of Crimes. *International Criminal Court*. 2013. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> (дата звернення: 24.09.2024).

46. Fein H. Genocide, Terror, Life Integrity, and War Crimes: The Case for Discrimination / Ed. By G. J. Andreopoulos. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997. P. 74-97.

47. Feierstein, Daniel, et al. Genocide as Social Practice: Reorganizing Society under the Nazis and Argentina's Military Juntas. Rutgers University Press, 2014. P. 10-38.

48. Huseynova F.E. The concept and types of implementation of the international law norms on healthcare in the national legislation. *Horizons*. 2023. № 3. С. 19-25.

49. International Cooperation in the Field of Fighting Crime: Directions, Levels and Forms of Realization. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 22. 2019. URL: <https://www.abacademies.org/articles/international-cooperation-in-the-field-of-fighting-crime-directions-levels-and-forms-of-realization-8346.html> (дата звернення: 24.09.2024).

50. Jacobs Steven. Definitions and Concepts of Genocide: Lemkin and the Concept of Genocide. *Multidisciplinary Perspectives on Genocide and Memory*. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323122720_Definitions_and_Concepts_of_Genocide_Lemkin_and_the_Concept_of_Genocide (дата звернення: 24.09.2024).

51. Koursami. N. The 'Contextual Elements' Of The Crime Of Genocide : dis. ... PhD of philosophy : 12.00.11. Edinburgh, 2016. 265 p.

52. Kuper L. Theoretical Issues Relating to Genocide: Uses and Abuses / Ed. By G. J. Andreopoulos. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997. P. 55-72.

53. Lemkin R. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. The Lawbook Exchange, Ltd., 2005. 742 p.

54. McLoughlin Stephen. The politics of annihilation: a genealogy of genocide. *International Affairs*. 2021. 97 (3). URL: <https://academic.oup.com/ia/article-abstract/97/3/888/6270687?redirectedFrom=fulltext&login=false> (дата звернення: 24.09.2024).

55. Schabas W.A. *Genocide in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 158 p.

56. Schabas W.A. Genocide. *Max Planck Encyclopedias of International Law*. 2023. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/genocide%20max.pdf> (дата звернення: 24.09.2024).

57. Scott J. B. *The Catholic Conception of International Law: Francisco de Vitoria, Founder of the Modern Law of Nations. Francisco Suarez, Founder of the Modern Phil.* Washington, D. C., Georgetown University Press, 1934. 494 p.

58. State Responsibility. *International Committee of the Red Cross*. 2022. URL: <https://casebook.icrc.org/a-to-z/glossary/state-responsibility> (дата звернення: 24.09.2024).

59. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 24.09.2024).

60. Wet E. The Prohibition of Torture as an International Norm of Jus Cogens and Its Implications for National and Customary Law. *European Journal of International Law*. 2004. № 15. P. 97-121.

61. Whitaker B. Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. *United Nations Documents*

on *Genocide Prevention*. 1985. URL:
<http://www.preventgenocide.org/prevent/UNdocs/whitaker/> (дата звернення:
24.09.2024).

62. Wright Q. The Law of the Nuremberg Trial. *American Journal of International Law*. 1947. № 41. P. 32-78.

63. The Nuremberg Trial and the Tokyo War Crimes Trials. URL:
<https://history.state.gov/milestones/1945-1952/nuremberg> (дата звернення:
24.09.2024).

IV. Матеріали практики:

64. Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro: Judgement, ICJ, 26.02.2007. URL:
https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/parties_publications/C8394/Claimants%27%20documents/CL%20-%20Exhibits/CL-0189.pdf (дата звернення:
24.09.2024).

65. Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana: ICTR, Appeals Chamber, Case № ICTR-95-1-A, 01.06.2001. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/9ea5f4/pdf> (дата звернення: 24.09.2024).

66. Prosecutor v. Goran Jelusic: ICTY, Trial Chamber, Case № IT-95-10-T, 14.12.1999. URL:
<https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1999/en/33140> (дата звернення: 24.09.2024).

67. Prosecutor v. Muhimana: ICTR, Appeals Chamber, Case № ICTR-95-1B-A, 21.05.2007. URL:
<https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/2007/en/61939> (дата звернення: 24.09.2024).

68. Prosecutor v. Jean Paul Akayesu: ICTR, Trial Chamber, Case № ICTR-96-4-0I, 02.09.1998. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/9c7608/pdf/> (дата звернення: 24.09.2024).

69. Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir: ICC, Appeals Chamber, Case № ICC-02/05-01/09, 03.04.2018. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/f3ca69/pdf/> (дата звернення: 24.09.2024).

70. Prosecutor v. Radislav Krstic: ICTY, Trial Chamber, Case № IT-98-33-T, 02.08.2001. URL: <https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krs-tj010802e.pdf> (дата звернення: 24.09.2024).

71. Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: Advisory opinion, ICJ, 28 May 1950. URL: <https://www.icj-cij.org/case/12> (дата звернення: 24.09.2024).